ISSN 1303-5290

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

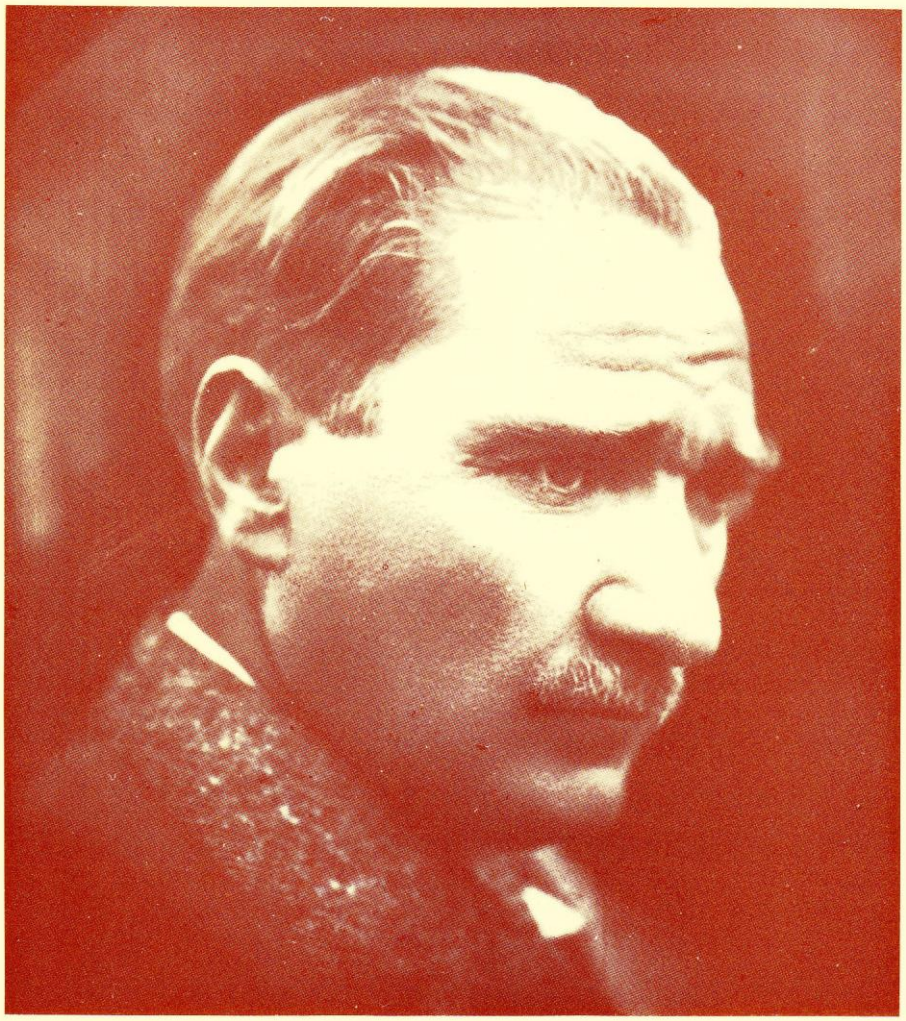

MAYIS 2007 YIL: 20 CİLT: 10 SAYI: 39 ANKARA

ATATÜRK YOLU
DERGİSİ

MAYIS 2007 ● YIL: 20 ● CİLT: 10 ● SAYI: 39

SAHİBİ ve GENEL YAYIN YÖNETMENİ :
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Prof. Dr. Yavuz ERCAN

EDİTÖRLER KURULU :
Doç. Dr. Oğuz AYTEPE (Baş Editör)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK (Editör)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Editör)

DANIŞMA KURULU :
Prof. Dr. Fevzi DEMİR (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Semih YALÇIN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep BOZTEMUR (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN (Ankara Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri
Prof. Dr. Zeki ARIKAN
Doç. Dr. Recep BOZTEMUR
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN
Doç. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
Doç. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Doç. Dr. Ayten Sezer ARIĞ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

TEKNİK SEKRETER :
Fatma MESCİ

Yönetim Yeri
Yazışma Adresi : Ankara Üniversitesi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Gümüşdere Yerleşkesi Gümüşdere Mah. Fatih Cad. No: 33
Keçiören Yolu / Ankara
ATATÜRK YOLU (ISSN 1303-5290)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce
yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
Yaygın süreli bir yayındır.

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.
Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlara aittir.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 05/11/2007

Dergi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK YOLU
DERGİSİ

İÇİNDEKİLER

Araştırmalar, İncelemeler:

AKANDERE, Osman; Aydın Kuvâ-yı Milliyesi ile Heyet-i Temsiliye Arasındaki İlişkiler 303

AYDOĞAN, Erdal; Kliment Yefromoviç Voroşilov'un Türkiye'yi Ziyareti ve Türkiye-Sovyet Rusya İlişkilerine Katkası 337

AYSAL, Necdet; Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri "Ziraat Mektebi. 359

ÇELİK, Kemal; Atatürk'te Yasallık (Meşrûiyyet) Anlayışı 397

TEMUÇİN F. Ertan; Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik 409

URAL, Selçuk; Mütareke Döneminde İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Politikikası 425

Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Dolayısıyla Düzenlenen Kompozisyon Yarışmasında Dereceye Giren Yazılar:

TEKİN, Tuğba; Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Üniversitelerinden Beklentiler ... 465

ULUTAŞ, Atılgan; Cumhuriyet'in 100. Yıldönümü İçin Belirlenecek Hedef: Üniversiteler 481

ÇUBUK, Züleyha; 29 Ekim 2023'e Mektup 497

BERECHELEA, Alexei; Cumhuriyetin 100 Yılında (2023) Türkiye ve Türk Üniversiteleri, Gerçekler-Çözümler 503

DİKDERE, Ayşe; Yüzyıl Umudu 511

"ATATÜRK YOLU" Dergisinde Yayınlanacak Makaleler İçin Bilgi Notu 521

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
S 39, Mayıs 2007, s. 359-396

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri "Ziraat Mektebi"

Dr. Necdet AYSAL*

ÖZET

Günümüzde "Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü" binası olarak kullanılan Ziraat Mektebi, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarına ilk defa ev sahipliği yapmış ve Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) binası olarak tarihe tanıklık etmiştir.

Ziraat Mektebi ve çevresinde geçen olaylar, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlangıç günlerinde Mustafa Kemal Paşa ve yakın silah arkadaşlarının içinde bulundukları inanılmaz güçlüklerle doludur. Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen dört aya yakın bir süre (118 gün), bu binada çalışmıştır. Bu iki tarih arasında Heyet-i Temsiliye adına alınan bütün kararların bu binada hazırlandığı ve kurulan bir telgrafhane vasıtasıyla bütün yurtla temasın buradan sağlandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ziraat Mektebi, Ulusal Bağımsızlık Savaşı, Heyet-i Temsiliye, General Mustafa Kemal.*

The First Days of Mustafa Kemal Paşa in Ankara: The School of Agriculture

ABSTRACT

The building for the School of Agriculture, now used by the General Directorate of the State Institute for Meteorology, hosted the President of the Representative Council, Mustafa Kemal Paşa, and his colleagues in their arrival at Ankara on December 27, 1919. The School of Agriculture served as the building for the Turkish General Staff during the War of National Liberation.

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Öğretim Görevlisi.

The School of Agriculture witnessed incredible difficulties of the War of National İndependence. Mustafa Kemal Paşa worked in this headquarter for about 4 months (118 days) from Dec. 27, 1919 to April 23, 1920 when the Grand National Assembly was opened. During these four months all decisions on the name of the Representative Council were prepared in this building, and the building became the center of communication with the country.

Key Words: *The School of Agriculture, War of National Independence, The Represatative Council, Gen. Mustafa Kemal Paşa.*

Ziraat Mektebi binası, 1895-1897 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarımı geliştirmek üzere ülke topraklarında oluşturmayı planladığı "*Numune Çiftliği*" kurma çalışmalarının bir sonucu olarak yapılmıştır. 1908 yılında Ankara Valisi Ali Münif Bey tarafından açılışı gerçekleştirilen Ziraat Mektebi, uzun yıllar ülkede ziraatın geliştirilmesine öncülük etmiş ve bu konuda uzman elemanların yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur[1]. İki katlı olarak taştan inşa edilmiş binanın zemin ve merdivenleri tahta-ahşap olarak düzenlenmiştir. Binaya ulaşım, Ankara Çayı üzerinde bulunan tahta bir köprü ve bugünkü Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi üzüm bağı içerisinden sağlanmaktadır. Ankara Numune Çiftliği'nin merkezi olarak öğrenci yetiştirmek amacıyla kullanılan bu binanın, hemen sağ alt tarafında Hara Binası (at çiftliği) ve Keçiören Köy yolu; sol tarafında ise hizmetlilerin kalması için inşa edilen binalar ve Kalaba Köy yolu bulunmaktadır. Asma bağları ile ünlü Kalaba Köyü'nde ise Ankara Çayı'nın kenarındaki alüvyonlu topraklarda sebze yetiştirilmektedir.

1919 yılında Ankara, yirmi bin nüfusu ile gelişmemiş bir köyü andırmakta; yerleşim alanı kale ile bugünkü Ulus Meydanı arasında uzanmaktadır. Kaleden güneye ve kuzeye doğru seyrekleşerek inen evler, tipik bir Osmanlı kasabasını andırmakta, iki katlı, kerpiçten duvarlı, çatılı, damı kiremitle örtülü evler çoğunluktaydı. Şehir daracık sokaklı, köhne ahşap evli ve bol minareli bir görünüşe sahipti[2]. Şehir merkezi, kalenin etrafında ovaya doğru uzanan Ulucanlar, Hamamönü, Samanpazarı, Kaleönü ve Hacı Bayram gibi bugün de varlığını koruyan mahallelerden oluşuyordu. Evlerin seyrekleştiği kenar mahallelerden sonra Keçiören, Etlik, İncesu, Çankaya ve Dikmen'de zengin gayr-i Müslimlerin ve Ankaralıların oturduğu bağ evleri bulunuyordu[3]. Ağaçtan, yeşillikten yoksun ve çıplak bir bozkırı andıran şehirde Taşhan, İttihat ve Terakki Kulübü (Bugünkü TBMM), Hacı

---

[1] Şeref Erdoğdu, *Ankaram*, Ankara, Aklan Matbaacılık Ltd. Şti., 1965, s. 125; Bkz., *Resim-1*.

[2] S. İ. Arolov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967, s. 73; M. Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, s. 25.

[3] Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, İstanbul, Apa Ofset Basımevi, 1973, s. 15; *Özgül*, s. 26.

Bayram Camii, Cebeci Abidin Paşa Köşkü ve Keçiören Ziraat Mektebi gibi birkaç resmi taş binanın dışında dikkati çeken bir yapı yoktu[4].

Ulusal Bağımsızlık Savaşı başlarken "*Anadolu'nun ortasında çorak, bakımsız ve kerpiç evli küçük bir şehir*"[5] olan Ankara'yı Halide Edip, "*Milli Hareketin Kâbesi*" olarak nitelendirmektedir[6]: "*... Bazen Ankara'dan 'En Kara' diye bahsederler. Fakat şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar sert olan yer çok azdır. Tepesindeki muazzam gökkubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur.*" Lord Kinross ise o yılların Ankara'sını şöyle tasvir etmektedir[7]:

> "*... Anadolu yaylasının göğsünde ... yükselmiş bir çift tepeden başka bir şey değildi. Tepelerden birinin üstünde, Türklerin sayılı çarpışmalarına sahne olmuş eski Ankara Kalesi'nin yıkık duvarları yükseliyordu. Kalenin sırtlarıyla çevresi ve içi, zikzaklı yokuşlar ve gübre yığınları arasında tavşan yuvasına benzeyen, ama içinde insanların yaşadığı dam dama, kafes kafese yıkık dökük kerpiç evlerle doluydu. O sıralarda Ankara'da, gıcırtılı kağnılar dışında tek taşıt aracı olan köhne at arabaları, yağmurun bol olduğu bu mevsimde, taşları çamurla kaplı yokuşlara güçlükle tırmanabiliyorlardı. Aslında Ankara şimdi büyücek bir kasabadan başka bir şey değildi. Savaş sırasında bütün bir kesimini yok eden büyük bir yangından sonra nüfusu yirmi bine inmişti. Bu yangından kalan kara lekeler, kalenin eteklerinde birer yara izi gibi duruyordu. Kaleden çepeçevre çıplak ve ağaçsız bir ova görülüyordu. Burası kışın kar altında kalır, yazında güneş altında kavrulurdu. Tek tük bir iki kuyu ve yağmur yağdığı günler dışında, su yüzü görmezdi. Biraz uzaklardaki alçak, sarp, dalgalı, renksiz sıradağlar yöreyi çevrelerdi. Ankara kışın bataklık haline gelen geniş, boş bir araziden öteye geçememişti...*".

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için bir ölüm fermanı olmuştu. Antlaşmanın ağır hükümlerinin hiç vakit kaybetmeksizin uygulamaya konulmasıyla birlikte Anadolu hızlı bir şekilde işgal edilmeye başlanmıştır. Türk halkının, Hükümetin ve Padişahın umutsuzluk içinde bulunduğu bir dönem olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, hiç yılgınlık göstermeyerek "*...Hata ettim, İstanbul'a gelmemeli idim. Ne yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı, geldikleri gibi giderler*" diyerek[8] o gün kurtuluş inancını belirtmiştir.

---

[4] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Bir Liselinin Milli Mücadele Anıları*, İstanbul, 1971, s. 31-32.

[5] Samet Ağaoğlu, *Kuva-yi Milliye Ruhu*, İstanbul, 1964, s. 39.

[6] Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları*, İstanbul, Çan Yayını, 1962, s. 121; Lord Kinross, *Atatürk – Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1970, s. 263.

[7] Kinross, s. 263.

[8] Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 14. B., İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1996, s. 31.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki zayıf kadro ile vatanın kurtuluşunun mümkün olamayacağını anlamıştı. Artık kendisini, milli kurtuluş hareketini başlatacak ve yönetecek bir önder olarak görüyordu. Sonunda beklenen kararını vermiştir[9]: *"Anadolu'ya geçecek, orada milli bir teşkilat kurup mücadeleye başlayacak ve bu mücadelesini millete mal ederek milli egemenliğe dayalı bir devlet kuracaktı."* Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın *"Dokuzuncu Ordu Müfettişi"* sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın gerçek anlamda başladığı görülecektir[10]:

> *"... Ne denli zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak olma durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz. Oysa Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Öyleyse 'Ya İstiklâl Ya Ölüm'"*

Bu sağlam mantıkla Anadolu'ya adım atan Mustafa Kemal Paşa, işgallere karşı başlatılan yerel ve bölgesel girişimleri tek çatı altında birleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Siyasi teşkilatlanmanın temeli Amasya'da atılmış[11], *"Milli Egemenlik"* esasına dayanan yeni bir devletin kurulma düşüncesi ise ilk defa *"Erzurum Kongresi"*nde dile getirilmiştir[12]. Bununla birlikte bu kongrede Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapmak, Kuva-yi Milliye hareketini desteklemek amacıyla dokuz kişiden oluşan bir Temsil Heyeti, *"Heyet-i Temsiliye"* kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Temsil Heyeti'nin üye sayısı Sivas Kongresi'nde on beş kişiye çıkarılmış ve *"Heyet-i Temsiliye vatanın bütününü temsil eder"* şeklinde alınan karar doğrultusunda yetkilerinin bütün ülke için geçerli hale getirildiği görülmektedir. Ayrıca adı geçen kongrede dağınık bir halde bulunan bölgesel direniş cemiyetleri *"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"* adı altında tek çatı altında toplanmıştır[13]. Heyet-i Temsiliye, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Kuva-yi Milliye Komutanlığı'na atamış, böylece İstanbul Hükümeti'nin dışında Anadolu'da Milli Mücadele'yi idare edecek yeni bir hükümet ortaya çıkmış oluyordu.

Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'na alternatif olarak kurulan Heyet-i Temsiliye, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın başlatılması ve milli iradeye dayanan yeni bir meclisin kurulmasında son derece aktif rol oynamıştır[14].

---

[9] Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953, s. 49.

[10] Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 14. B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 8-10.

[11] Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, 3. B., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 168-170; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s. 178-179.

[12] Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, Ankara, 1946, s. 87-90; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I, Ankara, TTK, 1988, s. 10-12.

[13] Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi,1945, s. 41-45.

[14] Oğuz Aytepe, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s. 17.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerini atan bu kadroda Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf, Eyüpzâde İzzet Bey, Hoca Raif Efendi, Hacı Salihzâde Servet Bey, Sadullah Efendi, Hacı Fevzi Efendi, Hacı Musa Bey, Bekir Sami Bey, Refet Bey, Kara Vasıf Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Hüsrev Sami Bey, Hakkı Behiç Bey ve Ratipzâde Mustafa Bey yer almaktadır[15].

Samsun'a çıktığı günlerde Anadolu'nun en güvenli yeri olarak Sivas'ı gören Mustafa Kemal Paşa, sürekli Sivas'ta kalmak ve burayı merkez yapmak niyetinde olmamıştır. Sivas Kongresi'nin üzerinden bir ay geçmeden Heyet-i Temsiliye karargâhını Sivas'tan Ankara'ya taşımayı düşünen Mustafa Kemal Paşa, 1 Ekim 1919 tarihinde Kazım (Karabekir) Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta konuya şöyle değinmektedir[16]: "*...Aynı zamanda Heyet-i Temsiliye Karargâhını Ankara'ya ve daha da batıya taşıyarak İstanbul'a yaklaşmanın etkili olabileceğini düşünüyoruz...*" Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceyi çekirdek kadroya kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Nitekim, Batıya taşınma kararı 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta komutanların da katılımıyla gerçekleşen Heyet-i Temsiliye toplantısında alınmıştır[17]. Bu toplantı kararlarında Temsil Heyeti'nin Eskişehir'e gideceği[18]; tutanaklarda ise Seyitgazi'nin merkez yapılacağı ifade edilmektedir[19]. Bununla birlikte Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan sonra nereye gideceği uzun süre gizli tutulmuş ve Ankara'ya gideceği söylenmemiştir.

Samsun'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa ile birlikte olan Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Ankara'nın merkez olarak seçilmesinin güvenlik açısından son derece gizli tutulduğunu şu sözlerle ifade etmektedir[20]:

> "*...Ali Fuat Paşa... artık İstanbul'un merkezi hükümet ittihâz olunamayacağını, idari ve askeri bakımdan bunun mahzurlarını beyan ile merkezi hükümetin Seyitgazi, yahut Eskişehir olmasını teklif etti. ...Fakat Seyitgazi veya Eskişehir kabul edilmezse Ankara'nın kabul*

---

[15] Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, Ankara, TTK, 1988, s. 498.

[16] Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der., Nimet Arsan, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, Belge No. 79, s. 98.

[17] Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, TTK, 1975, s. 51.

[18] 18 Kasım 1919 tarihli görüşmelerin sonucu Heyet-i Temsiliye karar defterine şu şekilde geçirilmiştir: "*Meclis-i Mebusan'da, Müdafaa-i Hukuk Derneği ilkelerine bağlı, milliyetsever bir gurubun oluşturulmasını sağlamak için her livadan birer mebus çağrılarak Eskişehir'de toplanılması, Heyet-i Temsiliye'nin oraya giderek esas konular ve güvenlik önlemleri üzerinde fikir alışverişinde bulunulması ve bu mebuslara anılan yere gelmiş olan öteki mebusların da katılması uygun görüldü.*" Ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, TTK, 1989, s. 59; Bilal Şimşir, *Ankara...Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, 1.B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988, s. 158.

[19] Adı geçen toplantının sonucu Heyet-i Temsiliye tutanaklarına şu şekilde geçirilmiştir: "*Heyet-i Temsiliye üyesi olarak her sancaktan bir delege mebus seçtirilmesi ve Heyet-i Temsiliye merkezi de Eskişehir civarında Seyitgazi olması kararlaştırıldı.*" *Baykal*, s. 57; *Şimşir*, s. 158.

[20] Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 500.

edileceğini düşünerek, bu maksatla Seyitgazi ve Eskişehir'i öne sürmüş bulunuyordu. Nihayet Ankara üzerinde karar verildi, fakat bu karar bir müddet gayet hafi (gizli) olarak aramızda kaldı... Mustafa Kemal Paşa'nın prensibi veçhile 'zamanında ilan' olunacaktı. Zamanı ise çok uzamadı, üç dört ay sonra bu karar da tatbik edildi."

Sivas'ta Temsil Heyeti ile birlikte toplanan komutanlar, on üç gün süren çalışmaları sonucunda Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması zorunluluğu karşısında Temsil Heyeti'nin Ankara'ya intikalini kararlaştırmıştı. Artık bu önemli kararın uygulanma zamanı yaklaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı milli kurtuluşun merkezi olarak seçmesinin nedeni, bu şehrin taşıdığı stratejik önemden kaynaklanmaktadır. 1919 yılı şartlarına göre Ankara, Anadolu'da başlatılacak Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın yürütülebileceği en ideal yer olarak görülmektedir. Merkezi konumu, işgal altında bulunan yerlere mesafesi, demiryolu ve telgraf şebekesinden yararlanma kolaylıkları, 20. Kolordu Komutanlığı'nın burada bulunması ve yöre halkının milli mücadeleye candan bağlılıkları gibi pek çok faktörün bu seçimde etkili olduğu söylenebilir[21].

Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, yolculuk için gerekli hazırlıkları tamamlayarak 18 Aralık 1919 Perşembe günü Sivas'tan ayrılmışlardır. On dokuz kişiden oluşan heyet, üç binek otomobil ile Kayseri-Mucur-Kırşehir ve Kaman yolunu izleyerek çok güç koşullar altında 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara'ya ulaşmayı başarmıştır[22]. Atatürk ile birlikte Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, eski Vali Mazhar Müfit (Kansu) Bey, eski Mutasarrıf Hakkı Behiç (Bayıç) Bey ve eski Waşhington Büyükelçisi Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey yer almaktadır[23]. Dokuz gün süren bu uzun yolculuk esnasında inceleme ve görüşmeler için Kayseri ve Mucur'da birer gün kalınmış, yedi gün ise yolda geçmiştir[24]. Yolculuk esnasında kullanılan otomobillerin eski ve bakımsız olması, hava şartları yolda çok zaman kaybedilmesine neden olmuştur[25].

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya geldiği günlerde Vilayet Erkânı arasında Vali Vekili Defterdar Yahya Galip (Kargı) Bey[26], Polis Müdürü

---

[21] *Özgül*, s. 34-35.

[22] *Aytepe*, s. 19.

[23] Ankara'yı onurlandıran Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte beş kişidir. Ankara'dan milletvekili seçilen Ahmet Rüstem (Bilinski) Bey Sivas'tan itibaren Mustafa Kemal'in yanında bulunmuş ve toplantılara katılmış olmakla birlikte Heyet-i Temsiliye üyesi değildi. Bkz., Bilal Şimşir, *Ankara, Ankara...*, s. 160.

[24] *Kansu*, C. II, s.489-497.

[25] Bu yolculuk esnasında birinci otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Rüstem Bey, Yaver Yüzbaşı Cevat Abbas Bey, Şoför Mehmet Bey; ikinci otomobilde Temsil Heyeti'nin azalarından Süreyya, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç Beyler ve Kâtipleri; üçüncü otomobilde Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey ve bazı zevat yer almaktaydı. Bkz., *Özgül*, s. 49-50.

[26] 4 Mart 1919'da iktidara gelen Damat Ferit Paşa Hükümeti, dönemin Ankara Valisi olan Süleyman Kâni Bey'i görevden almış ve bu göreve 15 Mart 1919'da Vali Muhittin

Mithat Bey, Jandarma Komutanı Rasim Bey, Belediye Reisi (Şehremini) Hacı Ziya Bey ile Müftü Hoca Rıfat Efendi bulunmaktadır[27]. 27 Aralık 1919 günü, Ankara tarihi için bir dönüm noktasıdır. Şehir halkı, Mustafa Kemal Paşa ve Heyetini olağanüstü bir törenle Gölbaşı ilçesinde karşılamış ve Dikmen-Yenişehir-(bugünkü) Radyoevi-Demiryolu İstasyonu ve Ulus Meydanı yoluyla Hükümet Konağı önüne gelinmiştir. Burada bir süre dinlenen Heyetin önce askeri kolorduyu ziyaret ettiği ve arkasından kendilerine tahsis edilen şehrin dışındaki Ziraat Mektebi'ne geçtiği görülmektedir. Karşılama heyetinde Vali Vekili Yahya Galip Bey, Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Müdafaa-i Hukuk Üyesi Müftü Rıfat Efendi, Binbaşı Fuat Bey, Kınacı-zâde Şakir Bey, Kınacı-zâde Mehmet Bey, Toygar-zâde Ahmet Bey, Aktarbaşı-zâde Rasim Bey, Adem-zâde Ahmet Bey, Hatip Ahmet Bey, Kütükçü-zâde Ali Bey, Kütükçü-zâde Feyzi Bey, Kütükçü-zâde Halim Bey, Hanif-zâde Mehmet Bey, Bulgur-zâde Tevfik Bey, Bulgur-zâde Mehmet Bey, Tollu-zâde Hacı Rıfat Bey, Serattar-zâde Rasim Bey, Bulgurlu-zâde Salih Bey, Çubuk-zâde Arif Bey, Yağcı-zâde Halil Efendi, Hacı Bayram Şeyhi Şemsettin Bey, Hoca-zâde Süleyman Bey, Avunduk-zâde Remzi Bey, Ankara seymenleri, esnafı, sanatkârı, halkı ve öğrencisi bulunuyordu. O güne kadar Anadolu'da hiçbir şehir Mustafa Kemal Paşa'ya bu kadar parlak bir karşılama töreni yapmamıştı[28]. Atatürk, Ankara halkının kendisini en içten şekilde karşıladığını şu sözlerle dile getirmektedir[29]: *"... Beni cidden samimi ve parlak ve emniyetbahş hissiyat ile karşılamış olan Ankara ahaliyi muhteremesi"*

O günlerin Ankara'sını kentte bulunan E. Behnan Şapolyo şu şekilde tasvir etmektedir[30]:

> *"Bir sabah İngiliz kuvvetleri Ankara İstasyonu'nu zaptetmişti. İstanbul'dan gelen bir tren 2 bölük kadar (150) İngiliz askerini çıkardı... İngiliz Komutanı Yüzbaşı Withall idi. Karargahını İstasyonda kurmuştu... İskoçyalı bir bölük Cebeci'de Demirlibahçe yakınına yerleşti. İngilizlerden sonra Ankara'ya bir takım Faslı subaylar da geldi. Bunlardan sonra bir miktarda Fransız askeri gelerek şehir bahçesinde bulunan barakalara yerleştiler. Bunlardan*

Paşa'yı getirmiştir. Fakat İstanbul Hükümeti'ne yakınlığı ile tanınan Vali Muhittin Paşa, Milli Mücadeleye karşı uygulamaları nedeniyle Heyet-i Temsiliye'nin emirleri ile 19 Eylül 1919'da Sungurlu-Keskin arasında tutuklanmış ve Sivas'a götürülmüştür. Bu tutuklama üzerine valilik görevine getirilen Mektupçu Halet Efendi'nin de istifa ederek İstanbul'a gitmesi üzerine, Ankara halkı tarafından sevilen ve Milli Mücadele'ye inanan bir kişi olarak bilinen Defterdar Yahya Galip Bey, Vali Vekilliği görevine getirilmiştir. Bkz., Kâmil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 23; *Özgül*, s. 29-31.

[27] Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958, s. 348; Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 49.

[28] *Şimşir*, s. 162.

[29] *Şapolyo*, s. 245.

[30] *A.g.e., s. 245-24;* Ankara şehrinin o günkü durumu için bkz: Arnold Toynbe, *Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık A.Ş., 2000, s. 103-105; Koç, *Hayat Hikayem*, s. 15; Ayrıca Ankara şehri hakkında bilgi için bkz., Erol Toy, *İmparator*, İstanbul, May Yayınları, 1973, s.20-30; *Özgül*, s. 25-35.

sonra F.D'Esperey Kurmay Yüzbaşı Buazo adında birini Ankara'ya gönderdi... Buazo Samanpazarı yakınındaki Kurşunlu Camii yanında Kalef adında bir Yahudinin evini kiraladı. Karargahını da Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı binanın (bugün Cumhuriyet Müzesi) Taşhan tarafına bakan cephesindeki ilk odayı yapmıştı... Bu yapının üstünde Fransız bayrağı bulunuyordu."

Mustafa Kemal Paşa'ya tahsis edilen ve şehrin beş kilometre dışında olan Ziraat Mektebi, Temsil Heyeti'nce hem ikametgâh hem de karargâh olarak kullanılacaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın ilk gün Heyet-i Temsiliye adına Ziraat Mektebi'nden şu duyuruyu yayınladığı görülmektedir.[31]:

"Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve dayanç (azim), ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir.

"Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dadır. Saygılarımızı sunarız efendim."

Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 28 Aralık Pazar günü kendilerini ziyarete gelen Ankara şehrinin ileri gelenleriyle önemli bir toplantı yapmıştır. Ziraat Mektebi Salonunda gerçekleşen bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde bulunduğu genel durumu özetleyerek Wilson İlkeleri'ni, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bazı hükümlerini, İtilaf Devletleri'nin gerçek amaçlarını ve Sivas Kongresi kararlarını içeren uzun konuşmasında Ankara halkının ileri gelenlerine şu anlamlı mesajı vermiştir[32]: *"... Efendiler! Milli Teşkilatımızın bugün takip ettiği gaye vatanın parçalanmaktan ve milletin esaretten kurtarılmasına yöneliktir."*

Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, hatıralarında bu önemli toplantı hakkında şu bilgileri vermektedir[33]:

"...Muhterem Ankara ahâlisiyle yakından tanışmak üzere ikametgâhımıza Ankaralıları davet ile Paşa'nın bir konferans vermesi ve bu suretle müdavele-i efkâr ile vaziyeti tenvir etmek lüzumuna karar verildi ve bu karar hemen tatbik edildi. Bulunduğumuz Ziraat Mektebinin merdiveninden çıkınca sol tarafına tesadüf eden büyük bir salonda Ankara muhterem halkı toplandı. Paşa, saatlerce imtidât eden

---

[31] *Nutuk*, C. I, s. 445.

[32] Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, II. B., Ankara, TTK., 1988, s. 125; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, 5. B., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 4-15; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Ankara, TTK., 1994, s. 296.

[33] Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 502-503.

nutkunu söyledi... Bu konferans halk üzerinde iyi bir tesir bıraktı ve vaziyet hakkında halk tenevvür etti. Halk büyük bir memnuniyet içinde Mektepten ayrıldı..."

Heyetin Ziraat Mektebi'ndeki ilk günleri çok yoğun bir çalışma ortamı içerisinde geçmiştir. Meclis-i Mebusan'ın toplantı hazırlıkları yanında Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile ilgili pek çok sorunun çözümü burada gerçekleşecektir. Mustafa Kemal Paşa, 29 Aralık 1919 tarihinde yayınladığı ikinci genelgesinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği'ndeki bütün milletvekillerini Ankara'ya çağırmıştır[34]. O, bu hareketiyle Türk Ulusunun ve Türk yurdunun geleceği ile ilgili politikanın bundan böyle İstanbul'da değil Ankara'da çizileceğini dost ve düşmana göstermek istemiştir. Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'yı merkez yapması ve kararlı çalışmaları ulusal hareketin etkinliğini her geçen gün arttırmış ve İstanbul Hükümeti üzerinde baskılar yoğunlaşmıştır. Bu arada İstanbul Hükümeti'nin engellemelerine karşın birçok milletvekili Mustafa Kemal'in çağrısına uyarak Ankara'ya hareket etmiştir. Atatürk bu konuya Nutuk'ta şöyle bir açıklama getirmektedir[35]:

"Milletvekilleri hepsi bir günde ya da çeşitli günlerde (Ankara'da) bulunamadılar. Tek tek ya da küçük topluluklar halinde gelip gittiler. Bu kişilerin ya da toplulukların hepsine, ayrı ayrı hemen aynı temel noktaları günlerce ve birçok kez anlatmak zorunda kaldık..."

Heyet-i Temsiliye ve Milletvekilleri arasında Ziraat Mektebi'nde yapılan karşılıklı bu görüşmelerde Türkiye'nin ulusal politikası oluşturulacaktır. Ayrıca daha sonraki günlerde Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği "*Misâk- Milli İlkesi*"nin ilk müsveddeleri de bu görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa tarafından Ziraat Mektebi'nde kaleme alınacaktır. İstanbul'a gidecek mebuslarla yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan Misak-ı Milli müsveddeleri ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta şu bilgilere yer vermektedir[36]:

"... Efendiler, milletin amâl ve maksadını da kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misâk-ı Milli unvanı adı verilen bu programın ilk müsveddeleri de bir fikir vermek

---

[34] *Şimşir*, s. 166.

[35] *Nutuk*, s. 479.

[36] *Nutuk*, C. I, s. 360; Ali Fuat Cebesoy ise hatıralarında konu ile ilgili olarak şu bilgilere yer vermektedir: "*... Mustafa Kemal Paşa, 3 Ocak 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya gruplar halinde gelip giden Mebuslarla bir maksat ve gaye etrafında toplanabilmek için uzun münakaşa ve müzakereler yaptıktan sonra milletin emel ve maksatlarını da kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifade edilmesi hususu da kararlaştırılmıştı. Misak-ı Milli adı verilen bu programın ilk müsveddeleri Ankara'da kaleme alınmış ve İstanbul'da tekâmül ettirilmiştir.*" Bkz., *Cebesoy*, s. 273; Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, C. I, Ankara, TTK 1970, s. 82.

maksadıyla kaleme alındı. İstanbul Meclisi'nde bu esaslar hakikaten toplu bir surette tahrir ve tespit olunmuştur... "

Ziraat Mektebi, dört aya yakın bir süre Heyet-i Temsiliye tarafından çalışma merkezi olarak kullanılmış ve bu süre Mustafa Kemal Paşa için de oldukça zor bir dönem olmuştur. Bu küçük karargâhta kalanlar arasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Temsil Heyeti üyesi Mazhar Müfit Bey, Hakkı Behiç Bey, Rüstem Bey, Erkânı Harp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey, Doktor Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Kalem Amiri Üsteğmen Hayati Bey, Yüzbaşı Bedri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yaverlerinden Piyade Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer) Bey, Topçu Teğmen Muzaffer (Kılıç) Bey ile şifre, muhabere ve muamelât memurları bulunuyordu[37].

Heyet-i Temsiliye üyesi olan Rauf, Mazhar Müfit ve Ahmet Rüstem Beyler, milletvekili seçildiklerinden dolayı 12 Ocak 1920'de açılacak olan Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplantısına katılmak üzere Ankara'dan ayrılmış ve Ziraat Mektebi'nde Temsil Heyeti üyesi olarak sadece Mustafa Kemal Paşa ve Hakkı Behiç Bey kalmıştı[38]. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'da Erzurum'dan milletvekili seçilmesine rağmen Mebusan Meclisi toplantısına katılmamış ve Heyet-i Temsiliye'nin başında kalmıştır. Üyelerinin geçici olarak dağılmaları yüzünden Temsil Heyeti'nin bütün sorumluluğunu Mustafa Kemal Paşa tek başına üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemdeki yalnızlığını gazeteci Yunus Nadi (Abalıoğlu) şöyle ifade etmektedir[39]:

"*... (Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal) imzasıyla bütün memlekete yayılan, ferde hitap eden, cemaate hitap eden, millete söyleyen, herkese cevap veren tebligâtın menşei hemen hemen yalnız Mustafa Kemal Paşa'dan ibaretti. Ortada Heyet-i Temsiliye diye müteşekkil, icabında ictimaeder ve karar verir bir heyet yoktu. Esasen böyle bir cemiyet varmış ama şimdi azası dağınıktı. Ankara'da bulunan bir iki kişi de hatta içtimaa bile lüzum görmüyorlar, her şey Ziraat Mektebi'nde Mustafa Kemal Paşa tarafından takdir ve tedvir olunup gidiyordu. Denilebilir ki Heyet-i Temsiliye bizzat Mustafa Kemal Paşa idi. Zahirde onun namına imza ediyordu, hakikatte o dahi kendisinden başka bir şey değildi...*"

Ulusal Bağımsızlık davasını kamuoyuna benimsetmek için her türlü vasıtaya programında yer veren Mustafa Kemal Paşa, basını da ihmal etmemiştir. Sivas Kongresi esnasında kongre fikirlerini yayacak bir gazetenin neşrine özen göstermiş ve bu işle Selahattin (Ulusaerk) Bey'i görevlendirmiştir. Bağımsızlık Savaşı'nın başlıca gayelerinden biri, "*İrade-i milliyenin hakim kılınması*" olduğundan, Mustafa Kemal Paşa da gazeteyi "*İrade-i Milliye*" şeklinde isimlendirmeyi uygun görmüştür. 14 Eylül

[37] *Özgül*, s. 73.
[38] *Kansu*, s. 530; *Özgül*, s. 73.
[39] Yunus Nadi (Abalıoğlu), *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 88; *Şimşir*, s. 185.

1919'da yayın hayatına başlayan İrade-i Milliye gazetesiyle[40] Bağımsızlık Savaşı'nın tebliğleri, kongre fikirleri, Heyet-i Temsiliye kararları ayrıntılarıyla ele alınarak yayımlanmış ve kamuoyu aydınlatılmaya çalışılmıştır. İrade-i Milliye gazetesinin kamuoyunu gelişmelerden haberdar etmesi son derece faydalı olmuş fakat gazete haberlerinin bazı bölgelere ulaştırılamaması çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Nitekim İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelen Halide Edib (Adıvar)'in düşünceleri bu görüşü doğrular niteliktedir. Halide Edib, "*Ne harici dünya, ne memleketin içi, milli hareketin manasını anlayamamışlardı. Çünkü bu hususta haber alamıyorlardı*"[41] demektedir. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'tan ayrılırken bu gazeteyi de Ankara'ya nakletmek istemiş ama Sivaslıların isteği üzerine bu düşüncesinden vazgeçmiştir[42].

Mustafa Kemal Paşa'nın bu eksikliği gidermek ve Ankara'da yapacağı çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla Ziraat Mektebi'nde vermiş olduğu ilk direktif yine, "*bir gazete çıkaracağız*" olmuştur. Tıpkı Sivas'ta olduğu gibi Ankara'da da gazetesinin adını bizzat kendisi koymuştur: "*Hâkimiyet-i Milliye*"

Ankara'da Ziraat Mektebi Karargâhı'nda hazırlıkları yapılan bu gazete, 10 Ocak 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına yayınlanmaya başlamıştır [43]. Yazı İşleri Müdürlüğü'nü Recep Zühtü (Soyak) Bey'in yaptığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesi'nde, ulusal ilerleyişin amacı dile getirilmiş ve Mustafa Kemal, bu gazeteden söz ettiğinde daima "*benim gazetem*" deyimini kullanmıştır. Çünkü O, Samsun'a ayak bastığı günden başlayarak Amasya'da, Erzurum'da, Sivas'ta ve daha sonra Ankara'da Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ruhu ve simgesi olan, "*İrade-i Milliye*" ve "*Hâkimiyet-i Milliye*" kavramlarını sürekli biçimde işlemiştir[44]. Çıkarılan bu gazeteler, Mustafa Kemal'in milli irade ve hâkimiyetini açık bir şekilde dile getirmesi ve davasını bütün dünyaya ve millete duyurmak için gösterdiği hassasiyetin bir örneğini teşkil etmektedir.

Anadolu gazeteleri Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nda kamuoyu oluşturmaya çalışırken en çok bir milli ajans yokluğunun sıkıntısını

---

[40] Yücel Özkaya, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I., No: 3, (1985), s. 902; Adı geçen gazete, 18 Aralık 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünden çıkmıştır. Zaman zaman kapatılmak zorunda bırakılan gazete, 1922 yılında yayın hayatından çekilmiştir. Bkz., Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, Oral Yayınları, [t.y.], s. 40-41.

[41] Halide Edip (Adıvar), *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 11. B., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994, s. 108.

[42] İrade-i Milliye gazetesi, 1922 yılında matbaası yanıncaya kadar Sivas'ta çıkacaktır. Bkz., İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921), Türkiye ile İlgili Dış Haberler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981, s. 11.

[43] Önce haftada 2, sonra 3 gün çıkarılan bu gazete 6 Şubat 1921'de Cumartesi hariç her gün çıkarılmaya başlanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 28 Kasım 1934'te"*Ulus*" adını alacaktır. Bkz., Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, II. B., Ankara, TTK., 1988, s. 127-128.

[44] M. Nuri İnuğur, "Atatürk ve Basın", *Atatürk Haftası Armağanı*, No. 24, (1991), s. 149; *Öztoprak*, s. 11-12; *Oral*, s. 41-44.

çekmiştir. Çünkü Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden Ankara Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi Riyaseti'ne memleketin geleceği ile ilgili hiçbir haber alınamadığı yolunda telgraflar gönderilmektedir. 5 Mart 1920'de Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Süleyman Bey, Ankara'ya çektiği bir telgrafta, bir haftadan beri memleketin geleceği ile ilgili hiçbir haberin kendilerine ulaşmadığı, memleketin geleceği hususunda iyi veya kötü haberlerden günü gününe haberdar edilmek istediklerini bildirmiştir[45]. 20 Mart 1920'de ise Malatya'dan Ankara'ya haber alınamadığı yolunda bir şikâyette bulunulmuş, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, "*Şimdiye kadar verilen istihbarat aynen verilecektir. Vilayetten tebliğ edilmiyor mu?*" diye sormak mecburiyetinde kalmıştır[46]. Bütün bu yazışmalardan anlaşılacağı üzere, Anadolu'nun Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile ilgili gelişmelerden yeterince haberdar olamadığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Anadolu'daki gelişmeleri yurt içine ve dışına duyurmak amacıyla Ziraat Mektebi'nde atılan ikinci adım ise "*Anadolu Ajansı*"nın kuruluşu olacaktır.

Milli bir ajansın kurulması meselesi Yunus Nadi (Abalıoğlu) ile Halide Edip (Adıvar)'in çalışmaları ile gerçekleşmiştir. Anadolu Ajansı fikri, Geyve kazasının Akhisar nahiyesindeki bir istasyonda doğmuştur. 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali Ankara'ya kaçışı hızlandırmıştı. Bu yolculuk esnasında Akhisar İstasyonu'nda verilen bir mola sırasında Yunus Nadi ile buluşan Halide Edip, ona ajans teşkilâtı kurulması hakkında görüşlerini açmış ve bu fikir Yunus Nadi tarafından olumlu karşılanmıştır. Halide Edip, kurulacak ajansın adı konusunda da önerilerde bulunmuş ve her ikisi de "*Anadolu Ajansı*" fikrini benimsemişlerdir. Halide Edip de, "*Evvela kendini ve mümkünse bütün vatanı kurtaracak Anadolu'dur. O halde kararımızı vermiş olalım: Anadolu Ajansı...*" deyince, Yunus Nadi bu fikri benimseyerek kabul etmiştir[47]. Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Halide Edip (Adıvar), 2 Nisan 1920'de Cami (Baykut), Adnan (Adıvar), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Hüsrev (Gerede) Beyler'le birlikte Ankara'ya gelmişlerdir[48]. 4-5 Nisan 1920'de Yunus Nadi ve Halide Edip, bir ajans kurma fikrini Ziraat Mektebi'nde Mustafa Kemal'e açmışlardır. Halide Edip, Yunus Nadi ile yolda Anadolu Ajansı kurulması konusundan konuştuklarını anlatarak, bu ajans haberlerinin telgrafhanesi olan her yere ve olmayan yerlerde de camilere ilan halinde yapıştırılmasını önermiştir. Ayrıca, dünyanın ne düşündüğünü anlamak için Fransızca ve İngilizce gazetelerin en önemlileri olan "*Mancherter Guardian, Times*" vb gazetelerin zamanında Anadolu'ya getirilmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir[49]. Mustafa Kemal Paşa bu fikri

---

[45] Genelkurmay Askeri Stratejik Etüt Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivi* , K. 29, D. 1336/24, F. 16.

[46] Genelkurmay Askeri Stratejik Etüt Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivi* , K. 29, D. 1336/24, F. 20.

[47] *Abalıoğlu*, s. 77-78; *Özkaya*, s. 590-591.

[48] Genelkurmay Askeri Stratejik Etüt Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivi*, K. 26, D. 1336/20-A, F. 1.

[49] *Adıvar*, s. 108.

çok beğenmiş, ancak memlekete telgrafla verilmek üzere yazılacak olan haberlerin ilk günlerdeki şeklini bir kere de kendi görmek isteyerek, "*İlk günlerde bu yazılarda gerek fikir ve gerek tarz-ı tahrir itibariyle belki bazı tashihât yapılmak lazım gelebilir. Fakat üç, beş gün geçtikten sonra zaten siz takip olunan siyaseti kavramış olacağınızdan artık buna da hacet kalmadan iş kendi kendine yürür, gider*" demiştir[50]. Yunus Nadi ise anılarında ajans konusunda vardıkları kararı şöyle anlatmaktadır[51]:

> "*... İlk günü Paşa, Anadolu Ajansını bütün memlekete takdim edecekti. Yani şu ve şu maksatlarla Ankara'da bir Anadolu Ajansı teşkil edildi. Memleketin her tarafı şu müşkül anında, cereyan eden ahvâlden haberdâr edilecektir. Bu ajans, tebligatını şu veya şu suretlerle mümkünse ve mümkün olduğu kadar memleketin en ücra köşesine kadar yayacaksınız, diyecekti. Halide Edib Hanım ve ben de, o' günlerin işine yarayacak resmi ve gayr-ı resmi yerli ve yabancı haberleri toplayarak günde en az iki servis yapmak üzere telgrafhaneye verecektik.*"

Bütün bu yoğun çalışmalar sonrasında Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Ziraat Mektebi'nde vermiş olduğu bir direktifle 6 Nisan 1920'de "*Anadolu Ajansı (AA)*" adı verilen Ulusal Haber Ajansı'nın kurulduğu görülmektedir[52]. Bu ajansın kuruluşu, 8 Nisan 1920'de bir genelgeyle Kolordulara, Vilayetlere, Müstakil Livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyelerine ve Müdafaa-i Milliye Heyet-i İdarelerine[53], aynı gün Sivas Kadınlar Cemiyeti'ne[54] ve basın kanalıyla da bütün Türk halkına duyurulmuştur. Bu tamimlerle, Türk kamuoyunu yanlış yönlere sürükleyerek milli birliği tehlikeye düşürmek amacıyla yapılan çalışmalara karşı uyanık tutmak ve Ulusal Bağımsızlığı sağlayacak karar ve hareketleri Türk halkına zamanında bildirmek amacıyla kurulan Anadolu Ajansı, çalışmalarına resmen başlamış oluyordu. Anadolu Ajansı için Heyet-i Temsiliye Karargâhı olan Ziraat Mektebi'nde bir oda hazırlanmıştı. Ajans ilk çalışmalarına Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi teşkilâtından ve araçlarından yararlanarak dar bir kadro ile başlamıştır. Anadolu Ajansı'nın görevini tam olarak yapabilmesine ve Ajans haberlerinin en küçük yerleşim merkezlerine ulaştırılabilmesine önem veren Mustafa Kemal Paşa, hiçbir aksaklık olmaması konusunda büyük titizlik göstermiştir. Aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın halkın ruhunu rencide edecek zararlı yayın ve gazetelerin Anadolu'ya sokulmaması konusunda da direktifleri vardır[55].

---

[50] *Özkaya*, s.591.

[51] *Abalıoğlu*, s. 93-94.

[52] *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1336 (1920), No. 20; Orhan Koloğlu, *Türk Basını, Kuva-yı Milliyeden Günümüze*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 30.

[53] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Yıl 6, No 19, (Mart 1957), Belge No. 470.

[54] Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der., Nimet Arsan, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991, s. 299-300.

[55] *Öztoprak*, s. 29-30; *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Yıl 6, No:19, (Mart 1957), Belge No: 472.

Anadolu Ajansı, Türk kamuoyunu yanlış yönlere sürükleyerek milli birliği tehlikeye düşürmek amacıyla içten ve dıştan yapılmakta olan tahrik ve kışkırtmalara karşı milleti uyanık tutmak, milli kurtuluşu sağlayacak karar ve hareketleri halka vaktinde bildirmek gibi iki ana görevini son derece kısıtlı imkânlarına rağmen yerine getirmeye çalışmıştır[56]. Anadolu Ajansı, 7 Haziran 1920'de *"Matbûat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umûmiyesi"*nin kurulmasıyla bu müdürlüğe bağlanmıştır. 6 numaralı kanunla kurulan bu müdürlüğün amacı, *"Alelumûm dâhili ve harici neşriyat ve irşâdât ve istihbarat işleriyle meşgul olmak ve bil-cümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek..."* şeklinde açıklanmaktadır[57].

Temsil Heyeti'nin geleceğe yönelik planlamaları yanında günlük konularla ilgili verdiği kararlar çok az sayıdaki karargâh heyetince yerine getiriliyordu. Ziraat Mektebi'nde bulunanlar birkaç görevi bir arada yürütüyorlardı. Mazhar Müfit Bey, Heyet-i Temsiliye Karargâhının para ve iaşe gibi işlerinden sorumlu idi[58]. Hakkı Behiç Bey, Heyet-i Temsiliye üyeliğinin yanı sıra Hakimiyet-i Milliye gazetesini idare etmekte ve yazılar yazmakta[59], Rüstem (Alfred) Bey ise uzun yıllar sefirlik görevinde bulunduğundan İngilizce, Fransızca ve İtalyanca dillerini çok iyi bilen kişi olarak Heyet-i Temsiliye'ye yardımcı olmaktadır[60]. Hüsrev Bey, karargâhta askeri ve siyasi planlamaları, yazışmaları yürütmektedir[61]. Başyaver Piyade Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer) ve Yaver Topçu Teğmen Muzaffer (Kılıç) ise karargâhta kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir. Üsteğmen Hayati Bey, Ziraat Mektebi'ndeki Heyet-i Temsiliye'nin bütün yazışmalarından sorumlu idi[62].

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile vatanın kurtulacağına inanan bir avuç insan kış aylarında Ankara'da ortak bir gaye için gece gündüz yılmadan çalışıyorlardı. Ziraat Mektebi'nde Mustafa Kemal Paşa'ya uyularak gece geç saatlere kadar çalışılır, bazen gece yarısından sonra yatılırdı. Paşa bir yandan Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen muhaberatı takip eder, diğer yandan arkadaşları ile önemli konuları tetkik ve münakaşa ederek kararlar haline getirirdi[63].

Bütün bu faaliyetlerin yoğun bir şekilde yaşandığı Ziraat Mektebi hakkında Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey hatıralarında şu bilgileri vermektedir[64]:

---

[56] Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi*, C. II, Ankara, Oral Yayınları, [t.y.], s. 48.

[57] *Düstûr*, (23 Nisan 1920 – 28 Şubat 1921), C. I, III. Tertip, İstanbul, Başvekâlet Müdevvenat Müdürlüğü, 1929, Karar No: 22, Kanun No: 6, s. 15.

[58] Mazhar Müfit Bey, bu sorumluluğunu Meclis-i Mebûsan toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gidene kadar sürdürmüş ve Ankara'dan ayrılırken hesapları Arif Bey'e devretmiştir. Bkz., *Kansu*, s. 507-534.

[59] *Abalıoğlu*, s. 87.

[60] *Kansu*, s. 502-511.

[61] Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1971, s. 185-186.

[62] *Nutuk*, C. I, s. 412; *Abalıoğlu*, s. 89; *Tevetoğlu*, s. 253.

[63] *Abalıoğlu*, s. 89.

[64] *A.g.e.*, s.90.

"... Ziraat Mektebi'ne girilince alt katta ve sağda sıra ile karşılıklı üç-dört oda vardır. Bunun birisi Hayati Bey'in kalem odası idi. Biri şifre odası idi. Biri yatak odası ve diğeri telgraf merkezi idi. Şifreli şifresiz her türlü muhabere muamelelerinde Hayati Bey'e iki veyahut üç genç muavenet (yardım) ediyordu, o kadar. Yukarıya çıktığımızda sağ taraf koridorlarında sıralanan odalardan birinci Recep (Peker) Bey'in odası vardı. Bu odada Recep Bey'in yatağı ve masası vardı. Bilâhare orada kendisine yatak arkadaşı olarak Hüsrev Bey inzimam etmişti... Sonradan Sıhhıye Vekili olan Doktor Refik Bey'de orada Ziraat Mektebi karargâhında idi. O'nun vazifesi... Paşa'nın sıhhati ile meşgul oluyor, O'nun harekât ve sekenâtından yemeğine kadar her şeyine en ince bir dikkatle bakıyordu..."

Mustafa Kemal'in çalışma ve istirahat odası ile Heyet-i Temsiliye üyelerinin odaları ikinci katta idi[65]:

"... Mektebin üst katına çıkılınca karşıya gelen büyücek oda Paşa'nın kabul salonu, görüşme ve çalışma odası ittihaz edilmişti... Salonun kenarına konulmuş saç soba yanıyordu. Bir iki kanepe, koltuk ile üç dört sandalye ve bir masa, odanın pek basit olan-fakat ancak temiz-tefrişatını teşkil ediyordu."

Heyet-i Temsiliye karargâhı olan Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği hakkında Halide Edip (Adıvar) Hanım hatıralarında şu bilgilere yer vermektedir[66]:

"... Öğleden sonra beni karargâha götürmek için bir araba geldi. İşte bu yer, yeni bir hükümeti ve Cumhuriyeti yaratacak binaydı. Bu bina Ankara'nın kuzeyinde bir sürü sırtlardan birinin tepesinde yapılmış bir taş binaydı. Bunu vaktiyle İttihatçılar Ankara'da Ziraat Mektebi olarak kurmuşlardı. Sol tarafındaki vadi de Numune Çiftliği'ni ve ona gereken binaları yaptırmışlardı. Şimdi Mektep kullanılmadığı için çiftlikte kalan talebe yoktu. Ve bize orada yer vereceklerdi... Ankara'ya geldiğimizin üçüncü akşamı Numune Çiftliği'nde bize ayrılan bir odayı işgal ettik. Burası merkez binanın ikinci katında vaktiyle talebeye yatakhane vazifesi görmüştü. Adnan ile işgal ettiğimiz odanın Ankara'ya bakan güzel bir balkonu vardı. Bina akasya ağaçlarının ortasında ve önünden çiftlik arazisini sulayan Çubuk Çayı geçerdi... Binanın alt katında çiftlik hocası otururdu. Etrafında da ahırlar vardı...

Halide Edip, Adnan ve Cami Beyler Karargâhın hemen altında bulunan Numune Çiftliği adı verilen binaya yerleştirilmişlerdi. Yemeğe ise karargâha

---

[65] *Abalıoğlu*, s. 83; Ayrıca bkz., *Resim-2,3,4*.
[66] *Adıvar*, s. 122-125; Numune Çiftliği binaları için bkz., *Resim-6-7*.

geliyorlardı[67]. Ziraat Mektebi'ndeki günlük yaşam ve Mustafa Kemal'in konumundan Adıvar şöyle bahsetmektedir[68]:

> *"... Yemeklerimizi karargâhta yiyorduk. Öğle yemeği çok basit ve çabuk geçerdi... Akşam yemekleri daha uzun geçerdi. At nalı şeklinde bir masanın etrafında otururduk. İyice konuşulurdu. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa geçmiş günlerden uzun uzun bahseder, hemen herkesi acı fakat parlak bir surette tenkit ederdi. Onu dinlerken memlekete yarayacak hiçbir şahsiyet olup olmadığı hakkında insanda şüphe uyanırdı... Yemekten sonra büyük odada toplanılır ve iş konuşulurdu. O günler ölüm-kalım savaşı geçirdiğimiz için işler çok ciddiydi. Güçlük ve kargaşalık bu ilk günlerde durumu yıkacak bir haldeydi..."*

Halide Edip Ziraat Mektebi'ndeki günlük çalışma ortamını ise şöyle tasvir etmektedir[69]:

> *"... Ankara'ya geldiğimin beşinci günü büyük bir sofaya açılan dar ve uzun odalardan birisini bana ayırdı. Burasını bir nevi büro haline sokmuştu. Buranın eşyası büyük bir yazıhane, dosya rafları, sandalye ile beraber iki masa, bir de eski bir yazı makinesinden ibaretti. Ben İngilizce gazetelerin siyasete kaçan kısımlarını tercüme eder, Mustafa Kemal'in Kâtibi Hayati Bey'in getirdiği telgraflar arasından Anadolu Ajansı ve Hakimiyet-i Milliye gazetesi için lâzım olan parçaları keser, bunda başka da Mustafa Kemal Paşa'nın diğer muhaberatına ait yazıları hazırlardım..."*

Memleketin kurtuluşu için gece gündüz demeden çalışan Mustafa Kemal, aynı zamanda Ziraat Mektebi'nde böbreklerinden rahatsızlanmıştı. Halide Edip bu durumu şöyle değerlendirmektedir[70]:

> *"... Karargâh dıştan sakin görünmekle beraber, güç anlar yaşıyorduk. Ben daima büromda tercüme ve makine ile meşguldüm. Bazen Mustafa Kemal Paşa gelir, bir kahve ısmarlar, azıcık otururdu. O günlerde bütün enerjisiyle maksat uğruna çalışan dağınık kuvvetleri idare etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda ateşi vardı ve hastaydı. Bu günlerde Dr. Refik'le Dr. Adnan adeta endişeyle etrafında dolaşır, onunla meşgul olurlardı..."*

Heyet-i Temsiliye'nin Ziraat Mektebi'ndeki ilk günleri mali açıdan bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Ankara Belediyesi'nin birkaç gün süren yardımları sayesinde iaşe temin edilmiş, fakat sonra para sıkıntısı baş göstermiştir. Zor bir anda Ankaralıların Heyet-i Temsiliye'ye para yardımları bu şekilde başlamıştır. Temsil Heyeti'nin ağırlanma giderleri Müdafaa-i Hukuk Örgütü

---

[67] *Abalıoğlu*, s. 93.
[68] *Adıvar*, s. 127.
[69] *Adıvar*, s. 126.
[70] *A.g.e.*, s. 142.

Ankara Şubesi'nce karşılanmıştır[71]. Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Bey bu sıkıntılı durumu şöyle anlatmaktadır[72]:

> *"... Para sıkıntısı bizi sıkmaya başladı. Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ile bu ciheti görüşürken bulduğum çareleri eskisi gibi kabul etmedi ve yarı geceye kadar hep düşündük ise de para tedariki hususunda bir karar ve neticeye vâsıl olamadık. Çünkü bankalardan ve müessesattan ödünç bile olsa para almayı Paşa'ya bir türlü kabul ettiremedim. Ne yapacaktık? Benim bir kürküm vardı. Erzurumlu Nafiz Bey'e müracaatla sattırılmasını rica ettim. Nafiz Bey, 'Kânunsani içindeyiz, ne giyeceksin?'diye satmamakta ısrar ettiyse de bu ısrar, ne olursa olsun, kulağıma giremezdi. Aç mı kalacaktık? Nihayet onu da sattık. Kimsede satılacak bir şey kalmadı...*

Bu arada ulusal iradenin Mebuslar Meclisi'nde *"Misak-ı Milli"* biçiminde belirlenmekte olduğunu gören İtilaf Devletleri ise, Ocak ayı içerisinde baskı yollarına başvuracaklardır. Milletin temsilcisi Parlamento ise, işgali ve paylaştırmayı kabul etmeyeceğini kararlaştırmıştır.

Osmanlı Mebusan Meclisi, milli sınırlar içerisinde tam bağımsız yeni bir Türk Devleti'nin esaslarını kapsayan Misak-ı Milli'yi 28 Ocak 1920'de kabul etmekle büyük bir tarihi görevi yerine getirmiştir[73]. Ulusal iradenin Mebuslar Meclisinde *"Misak-ı Milli"* biçiminde belirlenmekte olduğunu gören İtilaf Devletleri, Ocak ayı içerisinde baskı yollarına başvurmuşlardır. Milletin temsilcisi Parlamento ise işgali ve paylaştırmayı kabul etmeyeceğini kararlaştırmıştı. Mebusan Meclisi'ni almış olduğu bu karardan vazgeçirmek için baskılarını yoğunlaştıran İşgal Devletleri bunu başaramamışlardır. Fakat

---

[71] *Şimşir*, s. 170-171.

[72] *Kansu*, s. 83-85.

[73] Misak-ı Milli şu maddeleri içermektedir: "*1-Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihli mütareke imzaladığı tarihte düşman ordularının işgali altında bulunan Arap memleketlerinin durumunun, halkın serbestçe verecekleri oya göre belirlenmesi gereklidir. Bu mütareke hududu içinde Türk ve İslam çoğunluğu bulunan kısımların tümü, hiçbir şekilde ayrılık kabul etmez bir bütündür. 2-Halkın oyu ile ana vatana katılmış olan üç sancakta (Elviye-i Selase: Kars, Ardahan, Batum) gerekirse halkın oyuna başvurulmasını kabul ederiz. 3-Türkiye barışına bırakılan Batı Trakya, hukuki durumunun saptanması da halkın tam bir hürlükte verecekleri oya uygun olmalıdır. 4-Hilafet merkezi ve Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin bütünlüğü her türlü zedelenmeden masun ((korunmuş) olmalıdır. Bu esas kabul edilmek şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaşımına açılması hususuna bizimle diğer bütün ilgili devletlerin, birlikte verecekleri karar geçerlidir. 5-İtilaf Devletleriyle düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan anlaşma esasları dairesinde azınlıkların hakları, komşu memleketlerdeki Müslüman halkın aynı haktan yararlanmaları şartıyla tarafımızdan kabul ve temin edilecektir. 6-Milli ve İktisadi gelişmemiz imkân dairesine girmek ve daha ileri ve düzenli bir şekilde iş görmeye muvaffak (başarılı) olabilmek için her devlet gibi bizim de gelişmemizin sağlanması sebeplerinin temininde İstiklal ve tam bir hürlüğe sahip olmamızı hayat ve beka (var olma) esasıdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali gelişmemize engel olan kayıtlara karşıyız. Hissemize düşecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır.*" Ayrıntılı bilgi için bkz., Atatürk, *Söylev*, s. 261-262; *Tansel*, C. III, s.19; Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi,1945, s. 54; Nejat Kaymaz,"TBMM Misak-ı Milliye'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu", *Tarih ve Toplum*, 19 Temmuz, 23 Kasım 1985.

artan baskılar yüzünden 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yeni hükümetin Damat Ferit Paşa tarafından kurulması tehlikesini görerek padişah nezdinde girişimlerde bulunmuş ve İstanbul'a Anadolu'nun her yerinden başlayan telgraf fırtınası sonucunda, 6 Mart'ta Salih Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir[74]. 8 Mart'ta Hükümeti kurarak göreve başlayan Salih Paşa'da baskılara boyun eğmemiş ve Mebusan Meclisini etkilemeye çalışmamıştır. Bunun üzerine İşgalci Devletlerin yapabileceği tek iş kalmıştır, o da İstanbul'un resmen işgalidir.

19 Şubat'ta Maraş olayları, Milne Hattına saldırı ve Akbaş Cephaneliği Baskını'ndan sorumlu tuttukları Osmanlı Devleti'ne bir nota veren Müttefik Devletler, 28 Şubat'ta Dışişleri Bakanları nezdinde Londra'da yapmış oldukları ortak toplantıda, ilk kez İstanbul'un işgali konusunu ele almışlardır. 3-5 Mart 1920'de ise İtalya'nın çekimser kalmasına karşılık İngiliz ve Fransızlar, İstanbul'un işgaline ve milliyetçilerin tutuklanmasına ilke olarak karar vermişlerdir. Bu arada Rauf Bey, bu kararı öğrenir öğrenmez Mustafa Kemal'e bildirmiş ve kendisinin sonuna kadar İstanbul'da kalıp mücadele edeceğini belirtmiştir. Eğer Meclis işgal edilirse o zaman milliyetçiler, Kısıklı yoluyla Anadolu'ya kaçacaklardı[75].

13 Kasım 1918'den beri İstanbul'u kontrolleri altında tutan İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgale başlamışlardır. Şehzade Karakolunu basan İngilizler yataklarındaki askerlere ateş açmışlar, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'yı tutuklamışlardır. Ayrıca şehrin önemli caddeleri tutularak, Harp Okulu, Postane, Telgraf Genel Müdürlüğü Binası işgal edilmiştir. Bunların yanı sıra halkı sükûnete çağıran ve işgalin geçici olduğunu duyuran İstanbul Hükümeti ise bu işgale sessiz kalmıştır[76]. Bu arada Salih Paşa Kabinesi de Kuva-yı Milliyeye karşı başarısız görülerek, 28 gün sonra istifa etmek zorunda bırakılmıştır[77]. Salih Paşa'nın Sadaretten istifası üzerine İstanbul-Anadolu ilişkisi Damat Ferit Paşa'nın 5 Nisan 1920 yılında tekrar iktidar getirilmesiyle son derece gergin bir duruma girecektir. İngilizlerin istekleri doğrultusunda Padişah Vahdettin tarafından dördüncü defa iktidara getirilen Damat Ferit Paşa'ya karşı çok büyük tepkiler olmuş ve bu konuda Padişaha çeşitli öneriler sunulmuştu. Hatta Hüseyin Kâzım Bey de bir gün huzura çıkarak Damat Ferit'in iktidara getirilmesinin, *"bütün memleket için felaket olacağını"* söylemekte tereddüt etmemişti. Bu müracaat üzerine hiddetlenen Padişah, *"Ben istersem Rum Patriğini de getiririm, Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşıyı da getiririm"* deyince, asabi mizaçlı olan Kâzım Bey de *"getirirsiniz amma faidesi olmaz"* diyerek huzurdan dışarı çıkmıştır[78].

---

[74] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, TTK, 1987, s. 273.
[75] Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. II, s. 550-552.
[76] Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, s. 312.
[77] Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşması'na Kadar*, C. II, Ankara, TTK, 1986, s. 211-212.
[78] *Türkgeldi*, s. 261.

Bu durum, İstanbul-Ankara arasında her şeyin sona ermek üzere olduğunu gösteriyordu. Esasen bu tarihlerde, iki tarafın birbirlerine yaklaşacaklarını bile düşünmek doğru olamazdı. Çünkü 16 Mart 1920'de Mustafa Kemal'in millete yayımladığı beyannamede, "*Osmanlı Devleti'nin hayat ve hâkk-ı hâkimiyetine son verilmiş olduğunu*" ilan etmesi ve Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için harekete geçmesi bu görüşü doğrulamaktaydı. Oysaki kudretsiz de olsa İstanbul'da bir devlet başkanı ve bir Osmanlı Hükümeti vardı. O halde Ankara artık bunları tanımadığını, Türk istiklâl ve hâkimiyetini savunmak üzere yeni bir teşekkülün kurulması yoluna fiilen girilmiş olduğunu saklamıyordu[79]. Yeni kurulan kabine sadece başkanıyla değil, üyeleri itibariyle de son derece ilgi çekici idi. Örneğin Adalet Bakanı Ali Rüştü Bey, Yunan ordusunun başarısı için dua edilmesini isteyen bir kişi idi. Milli Eğitim Bakanı Rumbeyoğlu Fahrettin Bey ise, okul kitaplarında bulunan Türk kelimesi yerine Osmanlı kelimesinin konmasını emretmişti. Böyle fikirlere sahip kişilerden kurulmuş olan kabinenin, milleti kurtaracağı ve Anadolu'da gün geçtikçe kuvvetlenen milli teşkilatla işbirliği yapabileceği düşünülemezdi[80].

Artık Padişah ve Damat Ferit Paşa ikilisi, İngilizlerin elindeki İstanbul'da, Mustafa Kemal'e karşı ellerinden gelen bütün engellemeleri yapmaktan geri kalmayacaklardır. 10 Nisan'da Hükümetin Kuva-yı Milliye'yi bir isyan hareketi olarak suçlayan bildirisi ile asilerin katledilmelerinin şeriat yönünden gerekli olduğuna dair bir fetvayı yayınladığı görülecektir. Bu beyannamede, "*bazı kişiler tarafından Birinci Dünya Savaşı'na sürüklenmiş olan Türk milletinin, maddi ve manevi bakımdan, büyük fedakârlıklara zorlandığı, Mondros Mütarekesi ile çok kötü duruma düşürüldüğü, şimdi de aynı kişilerin, hırs ve çıkarlarını sağlamak amacıyla milli teşkilat adı altında yeniden meydana çıkarak, fitne ve fesada sebep oldukları, kanunları çiğneyerek ahâliden zorla para ve asker topladıkları, vermeyenleri cezalandırdıkları görülmektedir*" denildikten sonra, hükümetin siyasi durumunu kötüleştirmekten başka bir işe yaramayan bu kişilerin, kandırmak ve korkutmak suretiyle kendi taraflarına çektikleri kimselerden, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirenlerin affedilecekleri, geri kalanların ise şiddetle cezalandırılacakları yazılı idi[81].

Şeyhülislam Dürrizade Es-Seyyid Abdullah'ın verdiği fetvalar da çok sert hükümler taşımaktadır. İstanbul Hükümeti tarafından 11 Nisan'da Kuva-yı Milliye aleyhinde hazırlatılan bu fetvada[82], Ulusal Mücadele'nin Türk'ü Türk'e kırdırarak sonuçsuz bırakılması hedeflenmiş, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öldürülmesinin dine uygun olduğu dile getirilmiştir. İstanbul

---

[79] *Nutuk*, s. 313.

[80] Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1959, s. 17.

[81] Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948, s. 81.

[82] *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi*, No.4/252, Kls. 486, D. 40-2, Fih. 7-2; *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Sayı: 35, Yıl. 10, (Mart 1961) Belge No. 875.

Hükümeti'nin bu dönemde, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan bir takım ayaklanmaların başlamasında da önemli rolü olmuş ve yukarıda açıklanan fetvalar önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü İstanbul Hükümeti, halkın saltanat, hilafet ve şeriata ne derece önem verdiklerini bilmekte ve dolayısıyla şeriatın da bir propaganda aracı olarak kullanılmasından çekinmemiştir. İşte Anadolu hareketini bastırmak amacıyla işbaşına getirtilen Damat Ferit Paşa, daha da ileri giderek Ulusal hareketi bastırmak için silahlı bir kuvvetin oluşturulması için gereken çalışmalara da başlamıştır. Bu amaçla 18 Nisan 1920'de çıkarılan bir kararnamede, "*Kuva-yi İnzibatiye*" adı verilen kuruluşun amacı şöyle açıklanmaktadır[83]:

> *"Devlet yasalarını uygulayan, hükümet memurlarını zorla kullanarak görevini yapmaya engel olan ve Kuva-yı Milliye adını taşıyan eşkıyaları tepelemek için Kuva-yı İnzibatiye kurulmuştur. Kuva-yı İnzibatiye devletin silahlı kuvvetidir. Bu kuruluş Harbiye ve Dahiliye Nazırlıklarına bağlı olacaktır. Aynı zamanda kolluk kuvvetlerine de yardım edecektir."*

İşgalle beraber İngilizler, Meclisi de basarak bazı milletvekillerini ve aydınları tutuklamışlar, Malta Adasına sürmüşlerdir. Mebusan Meclisi'nin basılması, mebusların çoğunun tutuklanması ve kaçması üzerine, bu kurumun varlığı sona ermiş ve 11 Nisan 1920'de ise Padişahça hukuksal olarak dağıtılmıştır. Böylece Osmanlı Parlamentosu tarihe karışıyordu. Bu tutuklamalardan kurtulabilen önde gelen kişiler ise Ankara'ya geçmeye başlamışlardır. O güne kadar İstanbul'da kalıp *"bir şeyler"* yapmak isteyenlerin artık tek umutları Ankara ve Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Bundan sonra Ulusal Bağımsızlık Savaşı bütün hızıyla başlayacaktır. Ancak, son adım olarak Ulusal devletin bir an önce kurulması için yeni yapılacak seçimlerle kurucu nitelikte bir Meclis toplanmalı ve fiilen ortadan kalkmış olan Osmanlı Devleti'nin Parlamentosu da yok sayılmalıdır. İşte bu düşüncelerden hareket eden Mustafa Kemal'in çabalarıyla imkânların elverdiği her yerde tekrar seçimler yapılmıştır[84]. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum dolayısıyla seçimler normal *"çift dereceli"* seçim değildir. Her livanın ileri gelenleri *"ikinci seçmen"* sıfatıyla milletvekillerini seçmişlerdir[85]. Yeni seçilen milletvekilleriyle Osmanlı Meclis-i Mebûsanın Ankara'ya gelen üyeleri birleşerek *"olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Meclis"* sıfatıyla 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmışlardır. Meclis ilk toplantısında kendi adını koymuştur[86]: *"Büyük Millet Meclisi"*

---

[83] *Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi*, No. 4/252, Kls. 485, D. (39-40), F. 2, 2-1, 2-2.

[84] Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 14. B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996, s. 48-49.

[85] Geniş Bilgi için bkz: İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 40.

[86] "*Türkiye*" sözcüğünün ülkemizde ilk kez resmi olarak kullanılışı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Coşkun Üçok bu sözcüğün Ekim 1920 tarihinden itibaren kullanılmaya başlandığını ve 17 Kasım 1920 tarihinde ise resmileştiğini ifade etmekte, bkz. "Tarihimizde Türkiye Sözcüğünün Resmen İlk Kullanılışı" *Atatürk Haftası Armağanı* No: 21,

Ziraat Mektebi Karargâhında, Meclisin açılışı öncesi çalışmalar daha da hızlanmış, özellikle Meclis binasının neresi olacağı konusu çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ankara'da bulunan belli başlı binalar gezildikten sonra İttihat ve Terakki Kulübü olarak yapılmış olan bina da karar kılınmıştır. Bu binanın bakım-onarımı ve eksikliklerinin giderilmesi esnasında çeşitli resmi kuruluşların yanı sıra Ankara halkının yardımları son derece önemlidir. Özellikle binanın çatısına döşenecek kiremitlerin Ulucanlarda yapımı devam eden bir ilkokulun inşaatından sağlandığı, ama bunlar yetmeyince Ankaralıların kendi çatılarından söktükleri kiremitlerle eksikleri tamamladığı görülmektedir. Ayrıca toplantı salonuna konacak sıralar bir ilkokuldan getirilmiş ve salonun aydınlatılması için gerekli avize yerine bir kahvehanenin büyük bir asma lambası kullanılmıştı[87]. Bütün bu yokluklar çerçevesinde bina içerisinde başlatılan onarımlar kısa bir sürede tamamlanmış ve bina Meclis çalışmaları için hazır hale getirilmiştir[88].

23 Nisan 1920'de saat 13.45'te halkın sevinç gösterileri arasında açılışı gerçekleşen *"Büyük Millet Meclisi"*nde ilk konuşmayı geçici başkan olarak seçilen Sinop Milletvekili Şerif Bey yapmıştır. Ankara'ya gelen üyelerin en yaşlısı olan Şerif Bey, daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı şu konuşma metni ile Ulusal Meclisi açmıştır[89]:

"Saygıdeğer Mebuslar,

İstanbul'un geçici kaydıyla yabancı kuvvetler tarafından işgal olunduğunu ve bütün temelleri ile halifelik makamının ve başkentteki hükümetin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma boyun eğmek, ulusumuzun önerilen yabancı esirliğini kabul etmesi demekti. Ancak tam bağımsızlık ile yaşamak gereğinde kesin olarak ısrar eden, ta başlangıcından bu yana özgür olan ve başka yerden buyruk almayan ulusumuz, bu durumu şiddetle ve kesinlikle reddetmiş ve hemen vekillerini toplamaya başlayarak yüce Meclisinizi (Meclis-i Âli) meydana getirmiştir.

Bu yüce Meclisin en yaşlı başkanı olarak ve Allahın yardımıyla, ulusumuzun içte ve dışta tam bağımsızlık içinde, kendi geleceğinin sorumluluğunu üstlendiğini ve yönetmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum.

Kutsal yönden bağlı olduğumuz bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI. Sultan Mehmet Han Hazretlerinin, yabancı kayıtlardan kurtarılmasına ve saltanatın sürekli başkenti olan İstanbulumuz ile işgal altında ve zulüm ve faciaların içinde maddi ve

(1988), s.55; İhsan Güneş ise resmi olarak 8 Şubat 1921 tarihinden itibaren kullanıldığını belgelemektedir. Bkz., *Güneş*, s.58; Ayrıca geniş bilgi için bkz., Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, 1. B., Ankara, Cantekin Matbaası, 1982, s. 135.

[87] *Turan*, s. 126.

[88] Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi binaları için bakınız: *Resim- 9,10.*

[89] *Turan*, s. 131; *Güneş*, s. 54.

manevi yönden insafsızca yok edilmekte olan illerimizin kurtarılmasında bizi başarılı kılmasını Tanrıdan dilerim!"

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin açılış nutkunu karargâhtaki odasında hazırlamış ve bu nutku Hakkı Behiç Bey ile Halide Edip Hanıma baştan sona okumuş, onların görüşlerini almıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Türk milletinin tarihinde yeni bir devre açılmış ve yeni bir devletin temeli o gün Ankara'da atılmıştır. Bu devletin kuruluşu, İstanbul'a isyan eden ve işgal devletlerine karşı gelen milli kuvvetlerin millet iradesine dayanarak başardığı bir sonuçtu[90]. Büyük Millet Meclisi ile dış güçlere karşı savaşı ve Osmanlı düzenine karşı ihtilali yönetecek yepyeni ulusal bir devlet kurulmuş oluyordu. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla beraber eylemsel olarak ortadan kalkan Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu boşluk, Büyük Millet Meclisi ile doldurulmuştu. Her ne kadar Meclis'in içinde ve dışında bulunan bazı çevreleri hoşnut kılmak için, amacın "*tehlikede bulunan Padişah-Halifeyi kurtarmak*" olduğu ileri sürülmüşse de yapılan işle yeni bir devletin temelleri atılmıştı[91]. Büyük Millet Meclisi daha ilk günlerinde Mustafa Kemal'in teklifi ile son derece önemli şu kararları almıştır[92]:

"Meclis'te toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak esas amaçtır: BMM'nin üstünde bir güç yoktur. BMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis'ten ayrılacak bir kurul, Meclis'in vekili olarak hükümet işlerini görür. Meclis Başkanı bu gücün de başkanıdır. Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslara uygun olan durumunu alır."

24 Nisan 1920 tarihli BMM'nin almış olduğu bu kararla, kesin zafere ulaşılıp İstanbul kurtarıldıktan sonra Padişahın durumu, Meclisçe çıkarılacak bir kanunla belirlenecekti. Bu önerge ile Mustafa Kemal Paşa, açıkça "*Padişahın Büyük Millet Meclisi'nin ve dolayısıyla Türk milletinin buyruğuna bağlı olduğu ve onun vereceği karara boyun eğeceğini*" ifade etmektedir[93]. Mustafa Kemal bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir[94]:

"Gerçek, Osmanlı Devleti'nin ve halifeliğin yıkıldığını ve ortadan kalktığını düşünerek yeni temellere dayalı yeni bir devlet

---

[90] Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s. 143.

[91] Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 14.B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996, s. 49.

[92] *Eroğlu*, s. 141.

[93] Meclis oturumlarında zaman zaman Padişah ve Halifenin durumu söz konusu edildiğinde Mustafa Kemal Paşa ustalıkla bu görüşmeleri kapatmış ve her fırsatta Meclis'in yurtta en üst makam olduğunu dile getirmiştir. Nitekim silahlı mücadele dönemi sonuçlandığında Meclis kendisini en üst güç olarak görecek ve Mustafa Kemal Paşa da bu güçle devrimlerini yürütecektir. Bkz., *Mumcu*, s. 50.

[94] Yavuz Abadan ve Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, 1959, s. 52-60.

kurmaktı. Ama durumu olduğu gibi söylemek, amacın büsbütün yitirilmesine yol açabilirdi. Çünkü genel eğilim ve düşünüş, daha Padişah ve Halifenin özürlü sayılacak bir durumda bulunduğu yolunda idi. Dahası Meclis'te ilkin Halifelik ve Padişahlık makamı ile bağlantı ve İstanbul Hükümeti ile uzlaşma aramak akımı bile baş göstermişti."

Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk günlerde yaptığı işlerden birisi de hükümet kurmak olmuştur. Ulusun iradesini Büyük Millet Meclisi temsil ediyordu ama işlerin yürümesi için, Meclis adına bu görevi yüklenecek bir kurula gereksinim duyuluyordu. Nitekim Mustafa Kemal, bir önergeyle yine, "*Hilafet ve Padişahlık*" ile ilgili temel görüşünü saklı tutarak bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Bu amaçla 25 Nisan'da Mustafa Kemal'in başkanlığında 7 kişilik "*Geçici İcra Heyeti*" adı altında Bakanlar Kurulu oluşturulmuş ve hükümet işlerine el konulmuştur[95]. Geçici hükümetin yapmış olduğu ilk icraat ise, 29 Nisan 1920 tarihli "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*"nu[96] çıkarmak olmuştur. Bu kanuna göre Büyük Millet Meclisi'nin uygunluğuna karşı ayaklanma biçiminde görülen, sözlü bile olsa her türlü hareketleri yapanlar vatan haini sayılacak ve ölümle cezalandırılacaklardı. Böylece BMM, meşruluğunu yalnızca kendisi kabullenmiyor, bunu bütün kamuoyuna ilan ediyordu[97]. Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 tarihli oturumunda kuruluşuyla ilgili çok önemli kararlar almış ve hükümet üyelerinin seçilmesine dair kanunu kabul ederek, on bir kişilik Bakanlar Kurulu'nu oluşturmuştur. 3-4 Mayıs 1920 tarihli oturumlarda ise, seçimlerin tamamlanmasıyla Büyük Millet Meclisi'nin ilk hükümeti kurulmuştur[98].

"*I. İcra Vekilleri Heyeti*" adı ile çalışmaya başlayan TBMM Hükümeti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne [Genelkurmay Başkanlığı'na] Miralay [Albay] İsmet Bey'i getirmiş ve bu teşkilat Ziraat Mektebi Karargâhı içerisinde, daha önce Jimnastik salonu olan geniş odada çalışmalara başlamıştır[99]. Karargâhta bulunan Binbaşı Salih ve Jandarma Zabiti Kemal Bey ise Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in emrinde görevlendirilmişlerdir. İsmet (İnönü) Bey hatıralarında o günlerden şöyle bahsetmektedir[100]:

---

[95] Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, 4.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995, s. 93-94.

[96] *Düstur* (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921), C. I, 3. Tertip, Başvekalet Müdevvenat Müdüriyeti, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, Karar No.8, Kanun No. 2, s. 4-5.

[97] Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 142; *Mumcu*, s. 50.

[98] 5 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ilk toplantısını yapan kabine şu üyelerden oluşmuştu: "*Umur-u Şer'iye Vekili Mustafa Fehmi (Gerçeker); Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak); Dahiliye Vekili Cami (Baykurt); Adliye Vekili Celâlettin Arif; Hariciye Vekili Bekir Sami; Maliye Vekili Hakkı Behiç; Umur-u İktisadi Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk); Maarif Vekili Dr. Rıza Nur; Nafia Vekili Celalettin Arif; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet (İnönü), Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Dr. Adnan (Adıvar)*" Bkz., *Kili*, s. 93-94.

[99] *Adıvar*, s. 133.

[100] İsmet İnönü, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Abdi İpekçi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1968, s. 29; İsmet İnönü, "İstiklal Savaşı ve Lozan," *Belleten*, No. 149, Ankara, Ocak 1974, s. 11.

"... Ben Ankara'ya ilk defa İstanbul'un işgalinden altı ay önce geldim. Kışı burada geçirdim. Ziraat Mektebi'nde yattım. O sıralarda Atatürk'te Ziraat Mektebi'nde kalıyordu. Tabldottan yemek yiyorduk. Bir kat elbisemiz vardı. Sabahtan akşama kadar memleketin her tarafında bir mesele vardı. Atatürk o işleri elimizde kudret olmayarak idare ediyordu. Sonra İstanbul'a döndüm. Tekrar Ankara'ya geldiğimde Meclis henüz kurulmamıştı. Davet edilmişti. Meclis kurulunca Meclise girdim. Genelkurmay Başkanı oldum. O zaman karargâhım orada [Ziraat Mektebi] idi."

Böylece TBMM Hükümeti'nin çalışmaya başlamasıyla birlikte, Ulusal Bağımsızlık Savaşı yasal olarak hukuksal bir temele oturmuş, Ulusun yazgısı ve geleceği için Ulus adına tüm yönetime el konulmuştur. Büyük Millet Meclisi'nin açılması anında büyük sorunlar ve olağanüstü tehlikelerle karşılaşılmıştır. İç ayaklanmalar, Yunan saldırısı, iç güvenlik, düzenli ordu'nun kurulmaması, para kaynaklarının yokluğu yüzünden sınırlı bütçeler, Meclis'te gruplaşmalara yol açmıştır. Fakat bütün bu olumsuzluklar çalışmaları engellememiş, gerek TBMM, gerekse Hükümet, bir yandan yeni devlet düzenini, diğer yandan da düşmana karşı koymak için yoğun bir çalışma içine girmiştir.

Bu arada Ankara'daki bu gelişmeler karşısında İstanbul Hükümeti de boş durmamış ve mücadeleyi yok etmek için çalışmalarına hız vermiştir. Mustafa Kemal'in azimli davranışı ve milli davayı başarma kararlılığı karşısında, Damat Ferit Hükümeti de memleket ve millet menfaatini hiçe sayarak en ağır tedbirlere başvurmaktan geri kalmamıştır. Mustafa Kemal ve yakın çalışma arkadaşlarından Bekir Sami Bey, Dr. Adnan, Ali Fuat, Ahmet Rüstem, Kara Vasıf ve Halide Edip, gıyaben İstanbul'daki Birinci Örfi ve Harp Divanı'nın verdiği 4 Mayıs 1920 tarihli bir kararla "*resmi rütbe ve nişanların alınmasına*" ve "*idam cezasına*" mahkûm edilmişlerdir[101]. Ayrıca Damat Ferit Hükümeti, özellikle TBMM'nin açılmasından sonra düşmanlarla işbirliği yaparak, Yunanlılara karşı memleketi savunan Kuva-yi Milliye Cephesi'nin gerisindeki cehalet ve taassubu, milliyetçiler aleyhine harekete geçirmiştir. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin giriştiği bu yıkıcı akımı ve karşı faaliyetlerini, ayaklanma bölgelerini ve ayaklanmaların yarattığı kötü durumu Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır[102]:

"Damat Ferit Paşa Hükümeti ve İstanbul'da bütün yıkıcı hain örgütlerin kurduğu birlik ve bu birliğin Anadolu içindeki bütün ayaklanma örgütleri ve bütün düşmanlar ve Yunan Ordusu, elbirliği ile bize karşı çalışmaya başladılar. Bu ortak saldırı piyasasının yönergesi de Padişah ve Halifenin, içinde düşman uçakları da

---

[101] Yayınlanmış Belgeler, *Atatürk ile İlgili Yayınlanmış Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge)*, Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı Yayınları, 1982, Belge No. 87; *Adıvar*, s. 131.

[102] Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, 14. B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s. 441-450.

bulunan her türlü araçlarla yurda yağdırdığı fetvaları idi... Bu genel, çeşitli ve haince saldırılara karşı biz de, daha Meclis açılmadan önce Afyonkarahisar'da, Eskişehir'de ve bütün demiryolu boyunca bulunan yabancı devlet askerlerini Anadolu'dan çıkararak, Geyve, Osmaneli, Carablus Köprülerini yıkarak ve Meclis toplanır toplanmaz Anadolu'daki saygıdeğer din bilginlerinden fetva alarak karşı önlemlere giriştik... Bandırma, Gönen, Susurluk, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Gerede, Nallıhan, Beypazarı dolaylarında... tutuşan kargaşa ateşleri bütün ülkeyi yakıyor, hainlik, bilgisizlik, düşmanlık ve bağnazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları Ankara'da karargâhımızın duvarlarına dek çarptı. Karargâhımızla kent arasındaki telefon ve telgraf tellerini kesmeye dek varan kudurgan saldırışlar karşısında kaldık... Dikkate değer ki sekiz ay önce Ulus, Heyet-i Temsiliye ile birlik olarak, Damat Ferit Hükümeti ile ilişkiyi ve haberleşmeyi kesmiş iken, Ali Galip'in girişimi gibi tek dük olaylardan başka genel ayaklanma olmamıştı. Bu kez ortaya çıkan yaygın ve genel ayaklanmalar, sekiz ay içinde yurtta çok hazırlık yapıldığını gösteriyordu. Damat Ferit Hükümeti'nden sonra kurulan hükümetlerle Ulusal bilincin korunması ve pekiştirilmesi yolundaki savaşımlarımızın ne kadar haklı nedenlere dayandığı çok acı olarak bir daha anlaşılmış oluyordu."

Değişik tarih ve yerlerde çıkan ve çoğu zaman Ulusal Bağımsızlık Savaşı için tehlikeli boyutlara ulaşan ve güçlükle bastırılabilen bu isyanların ortak hedefi, bu mücadeleyi başarısız ve sonuçsuz kılmaktı. Ayaklanmalar yeni hükümetin zaten sınırlı olan gücünü çok yıpratmıştır. Bu ayaklanmaların bastırılmasında gösterilen olağanüstü çabalar gerçekten büyük başarıdır. İsmet (İnönü) Bey, hatıralarında bu mücadeleyi şu şekilde ifade etmektedir[103]:

"... Meclis açıldıktan sonra, İtilaf Devletlerinin ve İstanbul Hükümeti'nin en kısa zamanda en geniş ölçüde dâhili isyanlar çıkararak TBMM Hükümeti'ni işlemez hale getirmek, tasfiye etmek başlıca hedefleri olmuştur... İç isyanlar bir yerden kumanda edilir şekilde intizamla idare olunmuştur...".

1920 yılının Nisan ayı Ziraat Mektebi'nde oldukça sıkıntılı geçmiş, özellikle Anadolu'da başlayan isyan hareketleri Ankara'ya kadar yaklaşmıştı. Karargâhın bulunduğu Ziraat Mektebi çevresinde geceleri kimliği belirsiz kişiler dolaşmaya, hatta zaman zaman silah sesleri bile duyulmaya başlamıştır. İşte o günlerde karargâhta bulunan herkes elbiseleriyle yatmaya başlamış ve atlarda her an hazır tutulur olmuştur. Adıvar, o sıkıntılı günlerden şöyle bahsetmektedir[104]:

---

[103] İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998, s. 199-200.

[104] *Adıvar*, s. 144.

"... O günlerde karargâhın etrafına bir sürü at getirildiğini gördüm. Bunların ne için olduğunu sorduğum zaman 'belki Ankara'yı terk etmek ve Sivas'a gitmek zorunda kalırız. Senin için de bir araba hazırlatıyoruz' dediler. Ben araba istemediğimi ve gitmeyeceğimi söyledim. Ama, bu sırf cesaretten ibaret değildi. Bütün vaziyeti düşünmüştüm. Eğer yüzde bir şansımız varsa, o da Ankara'daydı. Orada kalmakla sadece ölümden kurtulabilirdik... O akşam Dr. Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini bir araba ile göndermek teklifinde bulunduğunu söyledi. Ben, 'halk tarafından parçalanmaktansa zehir alır ölürüm' dedim. Dr. Adnan, üstünde, bugünlerde daima kuvvetli bir zehir taşıyordu..."

Yine o sıkıntılı günlerde Ziraat Çiftliği'nde Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere herkesin çok sevdiği Karabaş isimli çoban köpeği, bir gece gizlice kurşunla öldürülmüştü. Adıvar, hatıralarında bu olaydan şöyle bahsetmektedir[105]:

"... [Ziraat Mektebi'nden] akşam çiftliğe biraz daha erken indik... Bizi büyük çoban köpeği Karabaş'ın havlaması karşıladı. Ben önde gider, onunla konuşur, onu yatıştırırdım. Çünkü çok dosttuk. Karabaş çok vahşi bir hayvandı... Yine bu [Nisan] sabahlarından birinde [Karargâhtan] çiftliğe girerken Karabaş'ın sesini duymadım. Ertesi sabah meçhul bir adam tarafından kurşunla öldürülmüş olduğunu öğrendik. Aynı hafta içinde altı aylık yavrusunu da meçhul bir adam zehirlemiş. Tabiî bizim durumumuzun da ne olacağı belli değildi..."

Ziraat Mektebi Karargâhı içerisindeki o günlerin yoğun çalışma ortamını Adıvar şöyle dile getirmektedir[106]:

"... Büyük odadaki manzara gözlerimin önündedir. Mustafa Kemal Paşa, lambasının ışığı altında kağıtları karıştırır. Miralay İsmet Bey mütemadiyen dolaşır. Cami Bey dizinde kağıtlarla koruma fırsatı beklerdi. İç işlerinde meseleler gittikçe çoğalıyordu. Her yarım saatte bir Hayati Bey gelir, telgraflar getirirdi. Bunların arasında şöyleleri vardı: 'Ben Hilafet Ordusu'nun yaklaştığını görüyorum. Halkın onlara iltihakından endişe ediyorum. Onlar girip telgraf tellerini kesmeden evvel emirlerinizi bekliyorum.' ... Bu durum şafak sökünceye kadar devam eder, hepimiz yorgunluktan bitkin bir hale gelirdik. Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümitsiz olduğunu görmüş değildim... Umumiyetle birkaç saat uyuyabilmek için sabahın erken saatlerinde aşağıya [Çiftlik Evi] inerdik. Çünkü Hilafet Ordusu mensuplarının ne zaman bizim yerimizi de basıp yatağımızda bizi boğazlayacaklarını tahmin edemiyorduk. Bu günlerde bu vatan hainleri Bolu hastanesinde yatan bazı subayları da

[105] *A.g.e.*, s. 143.
[106] *A.g.e*, s. 142-143.

yataklarından sürükleyip hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişlerdi."

İstanbul Hükümeti'nin gerek dolaylı, gerek dolaysız yollarla ve İşgalci Devletlerle yaptığı işbirliği ile TBMM'ni zayıflatıp çökertmek istemesine karşı duyulan tepki sert olmuştur. Bu durum TBMM üyelerinin bilinçlenmesini artırmış ve ayaklanmaların nereden kaynaklandığını öğrenmişlerdir. Bu davranışı yurda hıyanet olarak niteleyen Büyük Millet Meclisi, Damat Ferit Paşa yönetimini tanımayı reddetmekle kalmayıp, 7 Haziran 1920 günkü oturumunda Doktor Adnan (Adıvar) Bey'in önerdiği ve Aydın Milletvekili Cemil Bey ile 9 milletvekilinin destekleyerek Meclis'çe kabul edilen önergeleriyle, İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den sonra imzalamış olduğu tüm anlaşma ve sözleşmeleri yetkisiz sayıyordu[107]. Ayrıca Damat Ferit Hükümeti'nin Kuva-yi Milliye'yi ortadan kaldırmak amacıyla giriştiği kovuşturmadan, fetvaya ve kuvvet göndermeye kadar varan çalışmalarına karşılık, Ankara'daki Meclis ve onun Hükümeti de iç güvenliği sağlamak, etkinliğini sürdürebilmek için bazı önlemler alma gereğini duymuştur. "*Fetvaya fetva ile yanıt verme*" dışında alınan önlemler şöyle sıralanabilir[108]:

"29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Yasası'nın çıkarılması, asker kaçaklarının önlenmesi, 18 Eylül 1920 İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması, Öğüt Kurullarının (Nasihat Heyeti) oluşturulması, işgal güçleri ve diğer bozguncuların Anadolu'da karışıklık çıkarmalarını önlemek için gizli teşkilatlar kurulması, Anadolu'ya giriş çıkışların ve haberleşmenin denetlenmesi gibi."

Bütün bu olayların yoğun bir şekilde yaşandığı Ziraat Mektebi'nde gece yaşamı da oldukça ilginçti. Şehirden oldukça uzak olan Ziraat Mektebi'ne akşam olunca ürkütücü bir sessizlik çöker ve şehirle Karargâhın teması neredeyse tamamen kesilirdi. Aslında o dönemde Ankara şehrinde de hayat sönerdi. Ankara'nın kale duvarları arasına sıkışan ya da kale eteklerine serpilmiş harap mahalleleri ve toprak damları içinde insanlar kendi içlerine çekilirdi. İşte o günlerde Mustafa Kemal Paşa, güvenlik gerekçesiyle Ziraat Mektebi Karargâhı'ndan ayrılarak Ankara İstasyonu'ndaki Gar Müdürlüğü binasına yerleşmiştir[109]. "*Direksiyon*" adı verilen bu binanın, 15 Ekim 1920'den itibaren Mustafa Kemal Paşa tarafından hem ikametgâh hem de çalışma yeri olarak kullanıldığı görülecektir[110].

SONUÇ

Ankara Belediyesi, 1921 yılında Çankaya'da Papazın Bağı olarak isimlendirilen bölgede "*Kasapoğlu Köşkü*" adı verilen eski iki katlı bağ evini

---

[107] *Sonyel*, C. II, s. 3.

[108] *Turan*, s. 170. *Düstur*, (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921), C. I, 3 Tertip, Başvekâlet Müdevvanât Müdüriyeti, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, Karar No: 8, Kanun No:2, s. 4-5.

[109] *Adıvar*, s. 160.

[110] Ankara İstasyonu Gar Müdürlüğü binaları için bkz.: *Resim- 11*.

satın alarak Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmiştir. Çünkü, ne Ziraat Mektebi, ne de istasyondaki Direksiyon binası sürekli oturmaya elverişliydi. Mustafa Kemal Paşa, Ankaralıların kendisine hediye ettiği bu köşke 1921 yılında taşınmış ve O burada Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın en sıkıntılı günleriyle Cumhuriyet döneminin en mutlu günlerini yaşamıştır. Bu arada "*Pembe Köşk*" olarak bilinen ikinci Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün yapımına ise 1931 yılında başlanmış ve 1932 yılında tamamlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, 1932 yılının Haziran ayında bu köşke taşınacak ve çalışmalarını artık burada devam ettirecektir[111]. Böylece Çankaya yakın dönem Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarının cereyan ettiği, önemli kararların verildiği bir mekân haline gelecektir.

Bu arada Ankara Ziraat Mektebi binası, Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca Genelkurmay Başkanlığı binası olarak kullanılmıştır[112]. İki katlı taştan inşa edilen bu binanın 1937 yılında büyük bir tadilata uğradığı ve üzerine bir kat daha ilave edildiği görülmektedir. Yapılan bu değişikliklerle binanın bir süre "*Meteoroloji Kuzey İstasyon Binası*" ve 1952 yılından itibaren ise "*Meteoroloji Genel Müdürlük*" binası olarak kullanıldığı görülmektedir[113].

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, ve Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış*, Ankara, 1959.

Abalıoğlu, Yunus Nadi, *Ankara'nın İlk Günleri*, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.

Adıvar, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 11. B., İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994.

Ağaoğlu, Samet, *Kuva-yi Milliye Ruhu*, İstanbul, 1964.

Akçakayalıoğlu, Cihat, Atatürk, Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, 3. B., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1998.

Arolov, S. İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 5. B., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Der., Nimet Arsan, C. IV, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.

---

[111] Kasapoğlu ve Pembe Cumhurbaşkanlığı Köşkleri için bkz.: *Resim-12*.

[112] Cumhuriyet döneminde Ankara-Bakanlıklar'da yapımına başlanılan binaların 1930 yılında tamamlanmasıyla Genelkurmay ve Milli Savunma Bakanlığı bu binalara taşınacak ve buradan çalışmalarını sürdürecektir. Bkz.: *Resim -13, 14*.

[113] Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü binası için bkz.: *Resim- 7, 8*.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C. II, 14. B., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.

Aytepe, Oğuz, "Ankara'nın Merkez ve Başkent Olması", *Atatürk Yolu*, C. 9, No. 33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s. 17.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara, TTK, 1989.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1959.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953.

Dursunoğlu, Cevat, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara, 1946.

Düstur (23 Nisan 1920-28 Şubat 1921), C. I, 3. Tertip, Başvekalet Müdevvenat Müdüriyeti, İstanbul, Milliyet Matbaası, 1929, Karar No.8, Kanun No. 2, s. 4-5; Karar No: 22, Kanun No: 6, s. 15.

Erdeha, Kâmil, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.

Erdoğdu, Şeref, *Ankaram,* Ankara, Aklan Matbaacılık Ltd. Şti., 1965.

Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılap Tarihi*, I. B., Ankara, Savaş Yayınları, 1990.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, *Atatürk Özel Arşivi*, K. 29, D. 1336/24, F. 16, 20; K. 26, D. 1336/20-A, F. 1.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, No. 4/252, Kls. 485, D. (39-40), F. 2, 2-1, 2-2.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, No.4/252, Kls. 486, D. 40-2, Fih. 7-2.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Yıl 6, No 19, (Mart 1957), Belge No. 470-472.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Harp Tarihi Vesikalar Dergisi*, Sayı: 35, Yıl. 10, (Mart 1961) Belge No. 875.

Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923),* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1985.

Hâkimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1336 (1920), No. 20, s. 1.

İğdemir, Uluğ, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, Ankara, TTK, 1975.

İnönü, İsmet, "İstiklal Savaşı ve Lozan," *Belleten*, No. 149, Ankara, (Ocak 1974).

İnönü, İsmet, *İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1938)*, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı, 1998.

İnuğur, M. Nuri, "Atatürk ve Basın", *Atatürk Haftası Armağanı*, No. 24, (1991).

İnönü, İsmet, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Haz. Abdi İpekçi, İstanbul, Cem Yayinevi, 1968.

Jaeschke, Gotthard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, C. I, Ankara, TTK 1970.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. I-II, Ankara, TTK, 1988.

Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945.

Kaymaz, Nejat, "TBMM Misak-ı Milliyeye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu", *Tarih ve Toplum*, 19 Temmuz, 23 Kasım 1985.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, 4.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1995.

Kinross, Lord, *Atatürk – Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, 10. B., İstanbul, Altın Kitaplar, 1970.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, II. B., Ankara, TTK., 1988.

Koç, Vehbi, *Hayat Hikayem*, İstanbul, Apa Ofset Basımevi, 1973.

Koloğlu, Orhan, *Türk Basını, Kuva-yı Milliyeden Günümüze*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Mumcu, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 14. B., İstanbul, İnkılap Kitapevi, 1996.

Oral, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, Oral Yayınları, [t.y.].

Özgül, M. Cemil, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.

Özkaya, Yücel, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. I., No: 3, (1985).

Öztoprak, İzzet, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921), Türkiye ile İlgili Dış Haberler*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)*, Ankara, TTK, 1994.

Sonyel, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Büyük Millet Meclisi'nin Açılışından Lozan Anlaşması'na Kadar*, C. II, Ankara, TTK, 1986.

Şapolyo, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, 3. B., İstanbul, Rafet Zaimler Yayınevi, 1958.

Şimşir, Bilal, *Ankara...Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, 1. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948.

Tevetoğlu, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1971.

Toy, Erol, *İmparator,* İstanbul, May Yayınları, 1973.

Toynbe, Arnold, *Bir Devletin Yeniden Doğuşu,* Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık A.Ş., 2000.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, 2. Kitap, 1. B., Ankara, Cantekin Matb. 1982.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, TTK, 1987.

Üçok, Coşkun, "Tarihimizde Türkiye Sözcüğünün Resmen İlk Kullanılışı" *Atatürk Haftası Armağanı* No: 21, (1988).

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Bir Liselinin Milli Mücadele Anıları*, İstanbul, 1971.

Yayınlanmış Belgeler, Atatürk ile İlgili Yayınlanmış Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Ankara, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Başkanlığı, 1982, Belge No. 87.

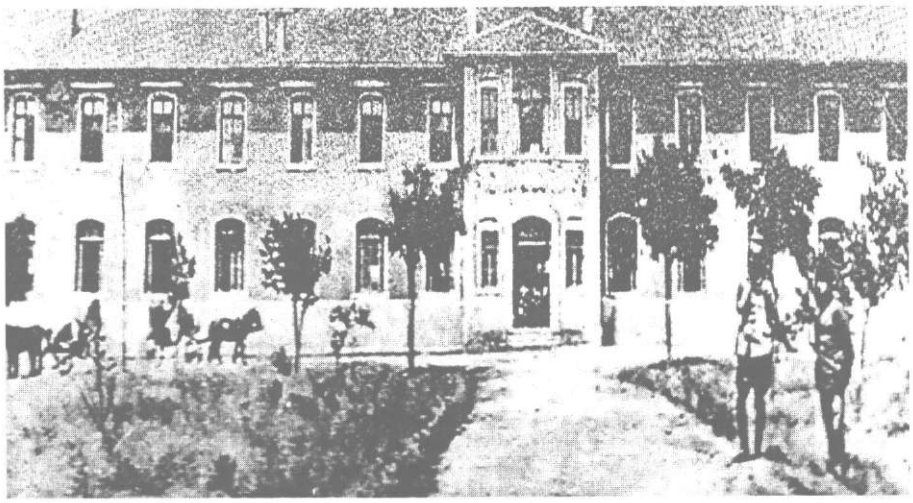

1. 1920 Yılı Başlarında Heyet-i Temsiliye Karargâhı Olarak Kullanılan Ziraat Mektebi Binası

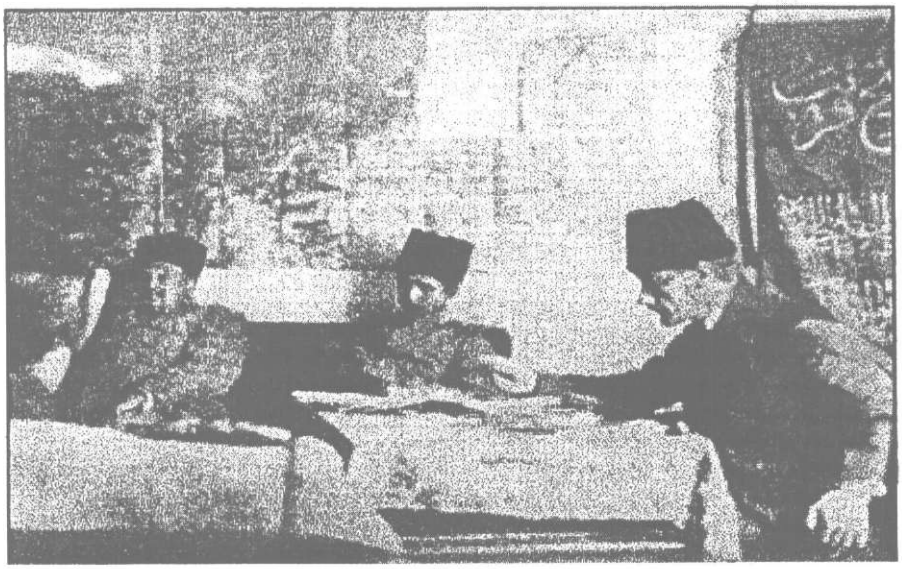

2. 1920 Yılı Başlarında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ziraat Mektebi Karargâhı'nda Yapılan Bir Toplantı Esnasında

3. Ziraat Mektebi'nin İkinci Katında Bulunan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Çalışma Odası

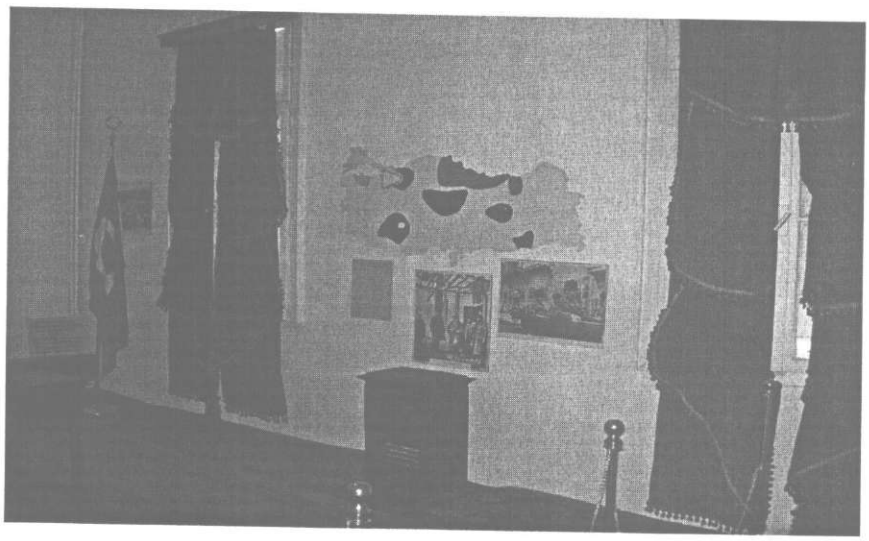

4. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Çalışma Odası

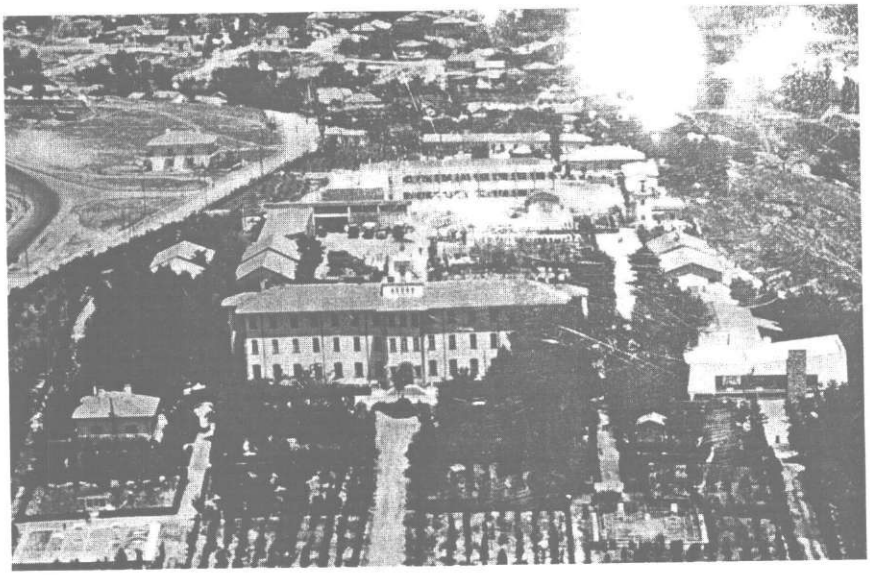

5. Ziraat Mektebi Binası

6. Ziraat Mektebi Numune Çiftliği Binaları

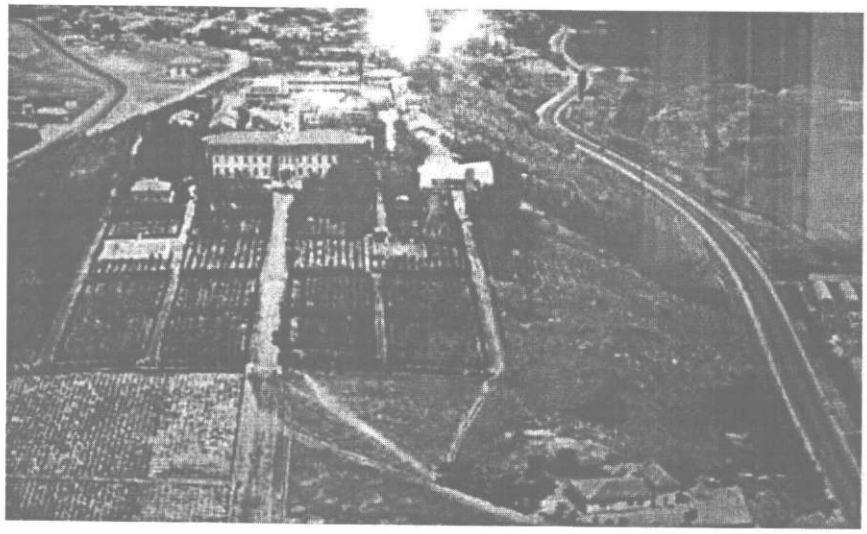

7. Ziraat Mektebi (1952 Yılları Başlarında Meteoroloji Genel Müdürlüğü)

8. Günümüz Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Meteoroloji Işleri Genel Müdürlüğü

9. Türkiye Büyük Millet Meclisi (1923)

10. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ikinci Binası (1923)

11. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ziraat Mektebi'nden Sonra İkâmet Ettiği Ankara İstasyonu Gar ve Direksiyon Binaları (1945-1950 Yıllarındaki Görünümü)

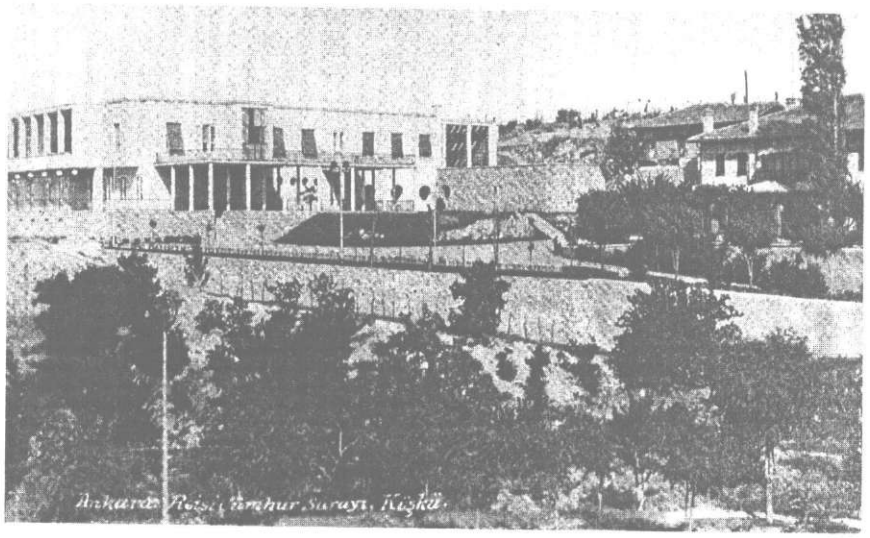

12. Eski ve Yeni Cumhurbaşkanlığı Köşkü (1930'lu Yıllar)

13. Ankara Erkân-ı Umumiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı)

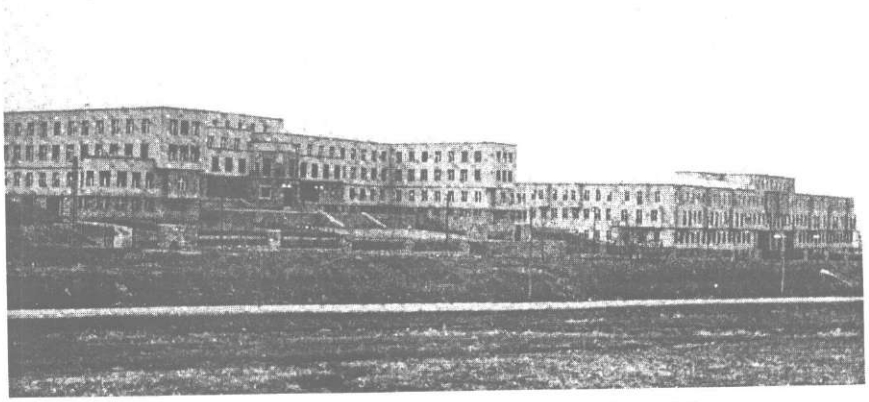

14. Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı